

یکپارچگی اقتصادی و تجاری سازمان همکاری اقتصادی اکو و ایران از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲ م

میرعبداله حسینی^۱ ، بهرام امیراحمدیان^۲

۱. گروه پژوهش‌های بازرگانی خارجی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران، ایران.
۲. گروه مطالعات منطقه‌ای، مؤسسه آموزش عالی بیمه اکو، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
<p>مقاله پژوهشی موضوع: اقتصاد حوزه موضوعی: کشورهای عضو اکو طبقه‌بندی JEL: F13، F15، F53، F55</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۸/۰۶</p> <p>واژگان کلیدی: سازمان همکاری‌های اقتصادی (اکو)، منطقه‌گرایی، همگرایی تجاری، همگونی اقتصادی، یکپارچگی اقتصادی.</p>	<p>منطقه‌گرایی در تحقق اهداف توسعه، این ضرورت را برای ایران ایجاد کرده است تا با نگاهی عملگرایانه در اولویت‌ها و نتایج راهبردی همکاری با بلوک‌های فعال در منطقه، تصمیم‌گیری و انتخاب کند. در مقاله حاضر تلاش شده است تا با بهره‌گیری از چارچوب نظریه منطقه‌گرایی و همگرایی‌ها ذیل اتحادهای منطقه‌ای، به این پرسش پاسخ داده شود که آیا شکل‌گیری اکو تاکنون، همگونی شاخص‌های اقتصاد کلان، و همگرایی تجارت درون و فرامنطقه‌ای را محقق کرده است؟ برای رسیدن به پاسخ، از رویکرد تحلیل محتوا در واکاوی تطبیقی در این نهاد منطقه‌ای استفاده شد. این فرضیه مطرح است که با وجود اهداف کاملاً اقتصادی اکو، همگونی اقتصادی و همگرایی تجاری در اکو محقق نشده است و از وضع مطلوب، فاصله دارد. همچنین، پاسخ به این پرسش‌ها دنبال شده است: ارزیابی از عملکرد گذشته و دورنمای تجارت درون‌منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای اکو و جایگاه ایران چیست؟ آیا با گذشت چهار دهه از شکل‌گیری اکو و الحاق تعدادی از کشورها به آن و افزایش اعضا، تغییر و تحولات تجاری اعضا ناشی از اثر ایجاد تجارت بوده است یا انحراف تجارت؟ هدف اصلی در مقاله، ارزیابی کارآمدی و موفقیت یکپارچگی و همگرایی اقتصادی اکو و ایران است. برای این منظور، دو معیار اصلی همگرایی منطقه‌ای- همگونی شاخص‌های اقتصادی، و درجه همگرایی تجارت در اکو و برای ۱۰ عضو آن از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲ م سنجش و ارزیابی شده است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد طی دوره مطالعه، شکاف و دامنه پراکنش درآمد سرانه برخی کشورها رو به کاهش بوده است. برای برخی دیگر تغییر معناداری رخ نداده است. همگونی شاخص‌های توسعه برای تمامی اعضای اکو در بلندمدت همگرا نبوده است. همچنین، افزایش سهم تجارت درون‌منطقه‌ای سازمان و ایران همسو با توسعه تجارت نبوده است و توسعه و تعمیق تجارت درون‌منطقه‌ای نه تنها به توسعه تجارت ایران منجر نشده است، بلکه به انحراف تجارت نیز انجامیده است. تحلیل نتایج حاکی است که عدم توسعه تجارت درون‌منطقه‌ای ناشی از ساختار تجاری ضعیف ایران است و هم‌اکنون امکان توسعه تجارت درون‌منطقه‌ای و همگرایی ایران با سازمان ضعیف به نظر می‌رسد. با توسعه و ارتقای ساختار اقتصادی-تجاری ایران و ارتقای مزیت‌های نسبی به مزیت‌های رقابتی، امکان بهره‌گیری از منافع همگرایی فراهم می‌شود.</p>

ارجاع به این مقاله: حسینی م، امیراحمدیان ب. (۱۴۰۳). «یکپارچگی اقتصادی و تجاری سازمان همکاری اقتصادی اکو و ایران از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲ م». *مطالعات کشورها*. ۲(۱): ۱-۳۴.

doi: <https://doi.org/10.22059/jcountst.2023.364807.1063>

وبگاه: <https://jcountst.ut.ac.ir> | رایانامه: jcountst@ut.ac.ir

شاپای الکترونیکی: ۹۱۹۳-۲۹۸۰

ناشر: دانشگاه تهران

نویسنده مسئول: Hosseini.mir2010@gmail.com | <https://orcid.org/0009-0004-5521-9226>

۱. مقدمه و طرح مسئله

اغلب کشورهای واقع در منطقه پیرامونی ایران با در اختیار داشتن ظرفیت‌های بالقوه و قابل توجه، مدت‌هاست که در مسیر ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای گام نهاده‌اند. وجود ترتیبات منطقه‌ای دیرپا نظیر اکو، گواه انگیزه‌ها و تمایلات این کشورها در منطقه‌گرایی است. علی‌رغم کوشش‌های بسیار این کشورها، تاکنون پیشرفت در خور توجهی حاصل نشده است. به نظر می‌آید در شرایط کنونی حرکت مرحله‌به‌مرحله در راستای مراحل تکاملی هم‌پیوندی اقتصادی با اعضای کم (دو و سه‌جانبه) اما کارآمد، اقدام موفقیت‌آمیزتری در بین ایران و آن کشورها باشد. از این دیدگاه، بهره‌مندی از کشورهای دارای استعداد، انگیزه و هماهنگی بیشتر برای همکاری‌های اقتصادی و پیوستن دیگر کشورها در مراحل بعد به آن، عملی‌ترین راه برای تحقق هدف نهایی توسعه منطقه‌ای پایدار است (حسینی و بزرگی، ۱۳۸۱: ۴).

اکو، در ابتدا، با مشارکت سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان و بر اساس معاهده‌ی از میر و با هدف اعتلای سطح زندگی اقتصادی مردم منطقه، چهل سال پیش، در سال ۱۹۸۴م، تأسیس شد. این سازمان در واقع، جانشین سازمان توسعه همکاری‌های منطقه‌ای (RCD)^۱ بود که از سال ۱۹۶۴ تا ۱۹۷۹م موجودیت داشت. هفت کشور منطقه - شامل افغانستان، آذربایجان، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان و قرقیزستان - در سال ۱۹۹۲م به این سازمان پیوستند. فعالیت‌های اکو حول هفت محور زیر متمرکز است: تجارت و سرمایه‌گذاری؛ حمل‌ونقل و مخابرات؛ انرژی، مواد معدنی و محیط‌زیست؛ کشاورزی، صنعت و گردشگری؛ منابع انسانی و توسعه پایدار؛ طرح، آمار و پژوهش اقتصادی؛ و روابط بین‌الملل. از جمله اهداف اکو گسترش تجارت درون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، همچنین تلاش در جهت ادغام تجارت کشورهای منطقه با تجارت جهانی است. توسعه همکاری اقتصادی میان کشورها، از علل تشکیل بلوک‌های منطقه‌ای بود. این موضوع در بیانیه‌ها و موافقتنامه‌های اکو نیز تأکید شده است (حسینی، ۱۳۸۶). این‌گونه موافقتنامه‌ها، به شرط شمولیت جامع کالاهای مبادله‌ای و جدیت طرفین در اجرا (الزام‌ها و ضمانت اجرایی)، توسعه تجارت میان اعضا و سرعت‌بخشیدن به روند ادغام منطقه‌ای را در نظام تجارت بین‌الملل به‌دنبال خواهد داشت و به تحقق خواست این کشورها مبتنی بر داشتن سهمی متناسب در

1. Regional Cooperation for Development

تجارت جهانی کمک می‌کند. البته، در مراحل تکامل ترتیبات اقتصادی منطقه‌ای، سطح توسعه سیاسی و اقتصادی کشورها اهمیت ویژه‌ای دارد. کشوری ممکن است از لحاظ موجودی منابع و عوامل تولید و توانمندی‌های اقتصادی، آمادگی این ادغام منطقه‌ای را داشته باشد، اما از نظر سیاسی این آمادگی هنوز فراهم نشده باشد. بنابراین، در صورت حضور در ترتیبات منطقه‌ای، عدم توسعه سیاسی و یا عدم هماهنگی سیاسی با دیگر اعضای منطقه، ممکن است مانع از کارکرد نیروهای مولد اقتصادی شود. به این دلیل است که این فرایند فرایندی چندوجهی است و باید به‌طور متوازن در سطوح سیاسی و اقتصادی بدان توجه داشت؛ به‌ویژه، هنگامی که کشورها تلاش دارند رفتارها را با الزام‌های منطقه‌ای و بین‌المللی هماهنگ کنند، این توازن در رابطه با سطوح مختلف توسعه اهمیت بیشتری می‌یابد.

از نظر سطح و عمق منطقه‌گرایی، این تشکل در ابتدای سطح توسعه منطقه‌گرایی است. طی این مدت، گام‌هایی برداشته نشده است که به توسعه فراگیر اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری منجر شود. بر این اساس، هدف از مطالعه حاضر، پاسخ به این پرسش‌هاست: سطح زندگی و رفاه سرانۀ اعضای اکو طی این مدت چه سمت‌وسویی را طی کرده است؟ تجارت درون منطقه‌ای اعضای اکو و ایران چه وضعیتی دارد و طی دو دهه گذشته چه مسیری را طی کرده است؟ با گذشت چهار دهه از شکل‌گیری اکو، آیا تحولات تجاری در اکو ناشی از ایجاد تجارت بوده است یا انحراف تجارت؟ و امکان شکل‌گیری منطقه‌گرایی موفق ایران و اکو از جنبه‌های اقتصادی و تجاری تا چه اندازه فراهم است؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها، دو معیار اصلی همگونی و نزدیکی شاخص‌ها، و درجه همگرایی تجاری و شدت تجارت برای ایران و اکو از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ م سنجش و ارزیابی شده است. این مطالعه در چارچوب بخش‌های پنج‌گانه مقدمه و طرح مسئله، مبانی نظری و روش پژوهش، تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها، و خلاصه نتایج تنظیم شده است.

۲. مبانی نظری

هم‌پیوندی (یکپارچگی) اقتصادی^۱ نوعی سیاست تجاری است که کاهش یا حذف محدودیت‌های تجاری تبعیض‌آمیز میان کشورهای عضو را به دنبال دارد.

1. economic integration

هم‌پیوندی اقتصادی سطوح مختلفی از موافقتنامه تجارت ترجیحی تا تجارت آزاد، اتحادیه گمرکی، بازار مشترک و اتحادیه اقتصادی را شامل می‌شود.^۱ در حالت موافقتنامه تجارت ترجیحی، محدودیت‌های تجاری فقط بین اعضا کاهش می‌یابد. در تجارت آزاد، تمام محدودیت‌های تجاری بین اعضا حذف می‌شود ولی هر کشور عضو، محدودیت‌ها و موانع خاص خود را با سایر کشورهای غیرعضو اعمال می‌کند. در اتحادیه گمرکی، اعضا سیاست تجاری مشترک و یکسانی را نسبت به سایر کشورهای غیرعضو اعمال می‌کنند. بازار مشترک، علاوه بر حفظ تمامی شرایط اتحادیه گمرکی، تحرک کامل و آزادانه عوامل تولید مانند نیروی کار و سرمایه بین کشورهای عضو را مجاز و امکان‌پذیر می‌سازد. در اتحادیه اقتصادی (کامل)، کشورهای عضو سیاست‌های پولی و مالی یکسانی را به کار می‌برند. آثار تعادل جزئی و ایستای اتحادیه‌های گمرکی را می‌توان بر حسب خلق تجارت (TC)^۲ یا انحراف تجارت (TD)^۳ اندازه‌گیری کرد. خلق تجارت زمانی به وجود می‌آید که واردات ارزان‌تر و با هزینه کمتر یک کشور عضو، جانشین برخی تولیدات داخلی گران در کشوری دیگر می‌شود. این جابه‌جایی درون‌اتحادیه‌ای افزایش تخصص در تولید و افزایش رفاه کشورهای عضو را به دنبال دارد. علاوه بر این، اتحادیه مولد تجارت^۴ باعث می‌شود رفاه سایر غیراعضا نیز افزایش یابد، چراکه افزایش درآمد حقیقی اعضا به سوی توسعه جریان مبادلات تجاری از غیراعضا حرکت می‌کند. انحراف تجارت زمانی به وجود می‌آید که واردات گران‌تر و با هزینه بیشتر اعضا جانشین واردات ارزان‌تر و با هزینه کمتر غیراعضا شود. این مسئله کاهش رفاه را موجب می‌شود، چراکه تولید را از مسیر مزیت نسبی دور می‌کند (Salvatore, 2007).

اتحادیه منحرف‌کننده تجارت ممکن است، با توجه به افزایش یا کاهش رفاه، باعث خلق تجارت و یا انحراف تجارت شود. نتیجه نهایی به قدرت نسبی برآیند این دو نیروی مخالف نیز بستگی دارد. تجارت آزاد استفاده بهینه از منابع جهانی و پیشینه‌شدن تولید و رفاه جهانی را موجب می‌شود. نظریه‌ها و بحث‌های موافق و مخالف فراوانی درباره نقش ترتیبات اقتصادی

1. Preferential Trade Arrangements (PTAs), Free Trade Area (FTA), Customs Union (CU), Common Market (CM), Economic Union (EU), and Bilateral Arrangements (BAs)
2. Trade Creation
3. Trade Diversion
4. Trade-Creating Customs Union (TCCU) and Trade Diverting Customs Union (TDCU)

منطقه‌ای ابراز شده است. واینر، اقتصاددان کانادایی، یکی از پیشتازان توسعه نظریه اتحادیه گمرکی در سال ۱۹۵۰م بود و بر اثر تولیدی خلق تجارت تأکید داشت و اثر مصرفی را نادیده می‌گرفت. وی معتقد بود هر حرکتی به سمت تجارت آزادتر باعث افزایش رفاه می‌شود. با این فرض که اتحادیه گمرکی باعث نمی‌شود که موانع تجاری علیه سایر کشورها افزایش یابد، حذف موانع تجاری میان اعضای اتحادیه مبین حرکت به سمت تجارت آزادتر است. در چنین وضعیتی واینر معتقد بود که افزایش رفاه اعضا و غیراعضا شبیه هم خواهد بود. هر چند مطالعه واینر با اندکی ابهام آغاز شد، در سال ۱۹۵۵م جیمز مید آن را تکمیل و نظریه بهینه دوم را مطرح کرد و نخستین فردی بود که به اثر مصرفی خلق تجارت توجه داشت (Mead, 1955). در ادامه، لیپسی و لنکستر تحت قاعده‌ای عمومی آن را مطرح کردند. به هر حال، واینر نشان داد نظریه اتحادیه گمرکی حالتی خاص از نظریه بهینه دوم^۱ است (Lipsey & Lancaster, 1956). بر اساس این نظریه، وقتی تمام شرایط ضروری برای رسیدن به حداکثر رفاه اجتماعی یا بهینه پارتو فراهم نباشد، تلاش برای تأمین این شرایط تا حد امکان لزوماً یا معمولاً به وضعیت رفاه بهینه دوم منجر نخواهد شد؛ یعنی، در صورت نبود شرایط لازم برای رسیدن به بهینه پارتو، دومین انتخاب لزوماً انتخابی نیست که با شرایط موجود مطلوب‌ترین انتخاب باشد. شرایطی که تحت آن شرایط اتحادیه تشکیل می‌شود، به احتمال زیاد، به لحاظ نظری، به ایجاد تجارت و افزایش رفاه منجر خواهد شد.

در ادامه جانسون دو اثر رفاهی واینر و مید را برای محاسبه منافع رفاهی کل ناشی از اتحادیه‌های گمرکی معرفی کرد (Johnson, 1965). واینر، در پژوهشی با عنوان «موضوع اتحادیه گمرکی» نگرانی درباره این ترتیب تجاری را بیان داشته است. وی می‌نویسد: «وقتی دو کشور، براساس توافق، تعرفه‌های کالاهای یکدیگر را حذف می‌کنند اما همین تعرفه‌ها را برای کالاهایی که از کشورهای ثالث وارد می‌شود حفظ می‌کنند، سوددهی مبادله برای تاجران دو کشور بهینه‌تر می‌شود، زیرا هر دو کشور محصولاتی را که قادر به تولید ارزان‌تر آن نیستند از همسایگان عضو وارد می‌کنند. اما باید توجه داشت که در این حالت، تجارت منحرف می‌شود، زیرا اکنون دو کشور، کالاهایی از یکدیگر می‌خرند که سابق بر این، از سایر کشورهایی وارد می‌کردند که در تولید آن کارا تر بودند. «پیام صریح واینر این است که ترتیب تجاری ترجیحی با تبعیض در آزادسازی

1. theory of the second best

تجاری به تجارت اعضای خود و رفاه جهانی آسیب وارد می‌کند (Viner, 1953). برخی اقتصاددانان معاصر از نظریه واینر انتقاد کرده‌اند و نظریه «شرکای تجاری طبیعی» (NTP)^۱ را مطرح می‌کنند. بر این اساس، اگرچه تجارت بر مبنای مزیت نسبی استوار است، تحت تأثیر مسائلی از قبیل وضعیت جغرافیایی قرار دارد و حذف فاصله، هزینه حمل‌ونقل را کاهش می‌دهد. همسایگان در چنین مناطقی در گستره وسیعی با یکدیگر به دادوستد می‌پردازند. در این شرایط، انحراف تجاری اندک خواهد بود (حسینی و هومن، ۱۳۸۶؛ Krugman, 1996). این نظریه به‌طور تجربی در مناطق جغرافیایی جهان، به‌ویژه در اروپا و آمریکای شمالی، تأیید شده است.

درباره این نظریه، اقتصاددانانی چون جاگدیش باگواتی، اقتصاددان هندی تبار آمریکایی، بحث کرده‌اند. باگواتی یادآور می‌شود که اقتصاددانان پیش‌گفته، آثار ترتیبات تجاری منطقه‌ای را ایستا در نظر می‌گیرند و آثار پویای این ترتیبات را لحاظ نمی‌کنند. این آثار با در نظر گرفتن عامل زمان در تسریع یا کاهش موانع تجاری در تجارت جهانی سنجیده می‌شود. باگواتی دو مفهوم بلوک‌های بازدارنده و سازنده را مطرح می‌کند که به دو مفهوم انحراف تجارت و ایجاد تجارت واینر نزدیک است (Jagdish, 1996). مسئله انحراف تجارت یا بازدارنده بودن ترتیبات در رشد تجارت ملل را ساده نمی‌توان اندازه‌گیری کرد. بدین لحاظ، به اهداف و اصول تشکیل بلوک‌ها باید توجه بیشتری معطوف شود. در متون تجارت، ترتیبات منطقه‌ای نوعی سیاست تجاری در راستای کاهش یا حذف موانع و محدودیت‌های تجاری میان اعضا قلمداد می‌شود. انحراف تجارت یکی از آثار منفی ترتیبات ترجیحی در سطح منطقه‌ای است و در حالتی رخ می‌دهد که تولیدات نامرغوب و پرهزینه اعضا در نتیجه ترجیح‌های تجاری، جایگزین تولیدات مرغوب‌تر و کم‌هزینه‌تر غیرعضو می‌شود (World Bank, 2000: 40). حذف یا کاهش عوارض وارداتی تولیدات منطقه‌ای، در رقابت مستقیم با تولیدات غیرمنطقه‌ای، کاهش قیمت تمام‌شده این نوع محصولات را در بازار منطقه‌ای در پی دارد و زمینه جایگزینی واردات کم‌هزینه‌تر از غیراعضا را فراهم می‌کند. انحراف تجارت هزینه‌ها و آثار سوء زیادی از خود برجای می‌گذارد. از مهم‌ترین آثار منفی انحراف تجارت ایجاد اختلال در شرایط طبیعی رقابت، تقسیم منابع و بهره‌گیری از مزیت نسبی در سطح بین‌المللی است. تغییر

1. Natural Trading Partners

الگوی مبتنی بر مزیت نسبی در تجارت ناشی از انحراف تجارت، در نهایت کاهش رفاه مصرف‌کنندگان را موجب می‌شود (ibid: 42). مصرف‌کنندگان داخلی ناگزیر می‌شوند، به دلیل وجود اثر انحراف تجارت، کالاهای نامرغوب‌تر تولیدکنندگان منطقه‌ای را با هزینه‌ای گزاف‌تر خریداری کنند. از دیگر هزینه‌های اصلی انحراف تجارت، می‌توان به ازدست‌رفتن عواید و درآمد گمرکی دولت‌ها اشاره کرد. این مسئله، به‌طور خاص در ارتباط با کشورهای در حال توسعه موضوعیت بیشتری دارد. در این کشورها، درآمد گمرکی یکی از منابع تأمین بودجه است و بدان اتکای بیشتری دارند.

حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا همه ترتیبات منطقه‌ای به انحراف تجارت منجر می‌شود؟ در چه شرایطی، آیا یک ترتیب تجاری موجب اثر انحراف تجارت خواهد شد؟ چگونه می‌توان از وقوع انحراف تجارت در ترتیب تجاری جلوگیری کرد؟

در این رابطه باید تصریح کرد که انحراف تجارت موقعی به وقوع می‌پیوندد که در عین حذف یا کاهش موانع تجاری در قالب ترتیب منطقه‌ای، موانع تجاری برای غیراعضا حفظ شود. معمولاً هزینه انحراف تجارت معادل میزان عوارضی است که بر واردات کالاهای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای اعمال می‌شود. بر این اساس، کاهش موانع تجاری برای صادرکنندگان غیرعضو، هم‌زمان با مبادله ترجیحات تجاری بین اعضا، هزینه انحراف تجارت را کاهش می‌دهد یا از بین می‌برد.

از دیگر شرایط لازم برای وقوع انحراف تجارت، این است که دیگر اعضای ترتیب تجاری نیز موانع تجاری مشابهی را برای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای اعمال می‌کنند. این موضوع بیشتر در تجارت آزاد مطرح است که اعضا، برخلاف اتحادیه گمرکی، به اتخاذ سیاست تجاری مشترک در رابطه با غیراعضا اقدام نمی‌کنند. بر این اساس، در صورتی که یکی از اعضای تجارت آزاد موانعی را بر سر صادرات غیراعضا اعمال نکند یا تعرفه کمتری وضع کند، هزینه انحراف تجارت در منطقه کاهش می‌یابد یا از بین می‌رود. البته، در صورتی که اعضای تجارت آزاد شرایط و ضوابط سختگیرانه‌ای را در رابطه با تعیین مبدأ کالاها اعمال کند، صادرات مجدد کالاهای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای با دشواری‌هایی مواجه می‌شود. این مسئله مانع جلوگیری از انحراف تجارت می‌شود (Hoekman and Schiff, 2002: 553). اگرچه انحراف تجارت از آثار منفی ترتیبات منطقه‌ای است، برقراری تجارت

از منافع و مهم‌ترین آثار مثبت آن است. این اثر حجم تجارت میان اعضای ترتیبات تجاری را افزایش می‌دهد و زمانی محقق می‌شود که تولیدات کارآمدتر و کم‌هزینه‌تر دیگر اعضا، در نتیجه آزادسازی تجاری، جایگزین تولیدات غیرکارآمد و هزینه‌بر داخلی شود. از آنجا که اثر ایجاد تجارت در نتیجه رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای در ارتباط با بخش‌ها و محصولات حمایتی پیشین و برقراری روابط تجاری با دنیای خارج از آن شکل می‌گیرد، فاقد هرگونه اثر سوء برای تولیدکنندگان غیرمنطقه‌ای است.^۱ این مسئله باعث می‌شود فشار سیاسی در مخالفت با این‌گونه ترتیبات افزایش یابد و مقاومت‌هایی علیه آزادسازی تجاری منطقه‌ای شکل گیرد. بر این اساس، اعضای ترتیبات غالباً برای جلوگیری از اثر ایجاد تجارت و خسارت به تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی در جریان آزادسازی تجارت منطقه‌ای، بخش‌ها یا محصولات خاصی را از شمول تعهدات آزادسازی مستثنی کنند یا ابزارها و سازوکارهای حفاظتی آسان‌تری فراهم آورند (ibid: 554).

۳. روش‌شناسی پژوهش

ساده‌ترین شاخصی که می‌توان معیاری برای امکان‌سنجی ادغام^۲ بین گروهی از کشورها استفاده کرد، تولید ناخالص داخلی (اندازه اقتصاد) کشورهاست. وقتی کشورها، از نظر اندازه اقتصاد و درآمد سرانه به هم نزدیک‌تر باشند، امکان تجارت بین آن‌ها افزایش می‌یابد (Helpman, 1987: 812). در واقع، کشورها، از نظر اندازه اقتصاد به هم نزدیک هستند و تولیدات متنوع‌تری را وارد می‌کنند. نتایج تجربی این معیار را سازمان توسعه همکاری‌های اقتصادی تأیید کرده است. برای ارزیابی

۱. برقراری رابطه تجاری باعث می‌شود بهره‌وری افزایش یابد، تولیدات منطقه‌ای بر پایه مزیت نسبی بهبود یابد و رفاه عمومی اعضای ترتیب منطقه‌ای افزایش یابد. معمولاً آن دسته از ترتیباتی که بیشتر به برقراری روابط تجاری منجر می‌شود، با مخالفت گروه‌های ذی‌نفوذ داخلی روبه‌روست. اثر برقراری رابطه تجاری، از آنجا که در نتیجه رقابت بین تولیدکنندگان منطقه‌ای شکل می‌گیرد، تولیدکنندگان ناکارآمد داخلی را با بحران مواجه می‌سازد و آن‌ها را ناگزیر می‌کند بهره‌وری را افزایش دهند یا از گردونه رقابت خارج شوند. تعطیلی تولیدات ناکارآمد، کاهش تولیدات داخلی و ازدست‌رفتن فرصت‌های شغلی در نتیجه سیل واردات از تولیدکنندگان کارآمدتر منطقه‌ای از پیامدهای منفی برقراری رابطه تجاری برای اقتصاد اعضاست.

2. integration

ترتیب تجاری منطقه‌ای و مقایسه آن با دیگر ترتیبات مشابه موفق و کارآمد، دو شاخص اصلی استفاده می‌شود که با معیارهای ایجاد و انحراف تجارت ارتباط نزدیکی دارد: الف) تجانس یا همگونی و نزدیکی شاخص‌های اقتصادی، شاخص همگرایی اقتصادی (ECI)^۱؛ و ب) درجه همگرایی تجاری، شاخص شدت تجارت (TII)^۲ (حسینی، ۱۳۸۶).

۱.۳. همگونی شاخص‌های اقتصادی

از معیارهای موفقیت ترتیبات منطقه‌ای، همگونی و نزدیکی شاخص‌های اقتصادی، به‌ویژه همگونی درآمد سرانه اعضاست. همگونی شاخص‌ها به این معناست که همه اعضا، به تناسب، از منافع منطقه‌گرایی برخوردارند و منافع و عواید ناشی از آزادسازی اقتصادی در سطح منطقه‌ای به‌طور عادلانه بین اعضا توزیع می‌شود (World Bank, 2000: 51).

از نمونه منطقه‌گرایی موفق در دنیا، اتحادیه اروپاست که می‌توان فرایند همگونی شاخص‌های اقتصادی را بین اعضای آن مشاهده کرد. به‌طور مثال، عضویت در اتحادیه اروپا باعث شد درآمد سرانه ایرلند، پرتغال و اسپانیا از ۶۱، ۴۹ و ۲۷ درصد در اواسط دهه ۱۹۸۰م، و درآمد سرانه کشورهای بزرگ اتحادیه ۹۱، ۶۷ و ۳۸ درصد در اواخر دهه ۱۹۹۰م افزایش یابد (ibid: 52). این مسئله به‌خوبی روند همگونی شاخص‌های اقتصادی را بین اعضا نشان می‌دهد.

تجربه دیگر کشورها، به‌طور خاص کشورهای درحال توسعه، در اغلب موارد خلاف این موضوع را ثابت می‌کند و نشان می‌دهد که این ترتیبات در بین این کشورها چندان با موفقیت همراه نبوده است. در واقع، در اغلب موارد، منطقه‌گرایی بین کشورهای درحال توسعه اختلاف درآمد سرانه و سطح توسعه این کشورها بیش از پیش، تشدید شده است. نتایج یافته‌ها حاکی است منطقه‌گرایی بین دو کشور توسعه‌یافته همگونی درآمد سرانه آن‌ها را موجب می‌شود. این فرایند در بین دو کشور فقیر با اختلاف سطح توسعه، ناهمگونی بین شاخص‌های اقتصادی آن‌ها را در پی دارد. به‌نظر می‌رسد این مسئله به‌دلیل غالب بودن اثر انحراف تجارت در ترتیبات بین کشورهای درحال توسعه با درجه توسعه‌ای نامتوازن است.

1. Economic Convergence Index
2. Trade Intensity Index

۲.۳. همگرایی تجاری

از معیارهای موفقیت و کارآمدی ترتیبات منطقه‌ای، درجه ترتیب اقتصادی بین اعضای آن منطقه است. این موضوع از طریق نسبت تجارت درون منطقه‌ای اعضا و دیگر مبادلات اقتصادی درون منطقه‌ای نظیر جریان سرمایه‌گذاری خارجی آن‌ها ارزیابی می‌شود. نسبت تجارت درون منطقه‌ای در بین ترتیبات منطقه‌ای موجود در دنیا با یکدیگر اختلاف زیادی دارد. در مطالعات نشان داده شده است که نسبت تجارت درون منطقه‌ای بین اعضای با درآمد زیاد، به مراتب بیشتر از ترتیبات مشابه بین کشورهای با درآمد کم است. شدت تجارت شاخص همگرایی تجاری است و با اندازه‌گیری نسبت تجارت درون منطقه‌ای یک کشور به تجارت فرامنطقه‌ای آن یا سهم آن در تجارت غیرمنطقه‌ای تعیین می‌شود. این نسبت را می‌توان با توجه به تمامی اعضای یک ترتیب منطقه‌ای، به‌طور دسته‌جمعی نیز اندازه‌گیری کرد.

شاخص شدت تجارت را علاوه بر آنکه می‌توان در ارتباط با کل تجارت منطقه به‌طور عام به کار گرفت، برای شناخت دقیق‌تر آثار منطقه‌گرایی، می‌توان آن را در سطح جزئی‌تر و در ارتباط با بخش‌ها یا کالاهای خاصی محاسبه کرد (Sheila, 2000: 113-115). اندازه‌گیری شدت تجارت نشان می‌دهد که آیا افزایش تجارت درون منطقه‌ای به بهای کاهش تجارت منطقه با دنیا بوده یا آنکه افزایش تجارت به‌طور هماهنگ و متوازن اتفاق افتاده است؟ اندازه‌گیری شدت تجارت، آهنگ رشد تجارت درون و فرامنطقه‌ای را به‌طور پویا نشان می‌دهد و مشخص می‌کند که آیا در صورت کاهش نیافتن حجم تجارت فرامنطقه‌ای، انحراف تجارت به‌وقوع پیوسته است؟ با فرض ثابت بودن تقاضای جهانی یا برابر بودن نوسان‌های آن در داخل و خارج منطقه و ثبات دیگر شرایط، افزایش شدت تجارت در اثر افزایش تجارت درون منطقه‌ای و کاهش سهم منطقه در تجارت جهانی نشانه وقوع انحراف تجارت خواهد بود. در مقابل، در صورت ثابت بودن سهم منطقه در تجارت جهانی و افزایش شدت تجارت، به‌دلیل افزایش تجارت درون منطقه‌ای، اثر برقراری رابطه تجاری در ترتیب منطقه‌ای وجود خواهد داشت (ibid: 115). شاخص شدت تجارت (صادرات) نسبت سهم شریک تجاری به کل تجارت (صادرات) منطقه/ کشور و سهم کل تجارت (صادرات) جهانی همان شریک تجاری محاسبه می‌شود. نحوه محاسبه شاخص شدت تجارت (صادرات) به شرح روابط زیر است (Asian Development Bank, 2022).

$$XII_{ij} = \frac{x_{ij} / X_{iw}}{x_{wj} / X_{ww}}$$

$$TII_{ij} = \frac{t_{ij} / T_{iw}}{t_{wj} / T_{ww}}$$

TII_{ij} یا XII_{ij} شاخص شدت تجارت (صادرات) کشور / منطقه i به کشور / منطقه j ؛ x_{ij} یا t_{ij} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) کشور / منطقه i به کشور / منطقه j ؛ T_{iw} یا X_{iw} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) کشور / منطقه i به کل جهان؛ tw_{j} یا xw_{j} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) جهانی کشور / منطقه j ؛ و T_{ww} یا X_{ww} ارزش دلاری کل تجارت (صادرات) جهانی است.

اگر روند بلندمدت شاخص شدت تجارت برای کشور / منطقه روبه بهبود باشد، به معنای اهمیت روبه افزایش تجارت آن کشور / منطقه در تجارت جهانی (ایجاد تجارت) است؛ و برعکس، اگر روند بلندمدت این شاخص روبه افول / تنزل باشد، گویای کاهش اهمیت تجارت آن کشور / منطقه در تجارت جهانی (انحراف تجارت) است. این شاخص برای جریان دوجانبه و منطقه‌ای تجارت، به‌ویژه برای صادرات کالا، کاربرد دارد.

داده‌های آماری مطالعه از نهادهای بین‌المللی - از جمله سازمان جهانی تجارت، صندوق بین‌المللی پول و کنفرانس توسعه و تجارت ملل متحد (آنکتاد) - جمع‌آوری، پردازش، تحلیل و ارزیابی شده است. البته، اطلاعات آماری به‌روز ایران در چند سال اخیر، به‌ویژه در وضعیت تشدید تحریم‌ها، مخدوش و ماهیت غیررسمی و پیش‌بینی‌شده دارد. بنابراین، برای تحلیل‌های بلندمدت و مقاطع مختلف سالانه، به سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ م بسنده شده است که برای هدف‌های این نوشتار کافی به نظر می‌رسد.

با توجه به نتایج پژوهش، داده‌های خام آماری به شرح زیر گردآوری، تنظیم و دسته‌بندی شده است: نخست، داده‌های آماری اقتصاد کلان بین‌الملل و شاخص‌های همگونی درآمد سرانه اکو و ایران^۱ از گزارش‌های سالانه تجارت و سرمایه‌گذاری آنکتاد و بانک جهانی گردآوری شد. دوم، داده‌های آماری سیر

۱. بانک جهانی در طبقه‌بندی اقتصادهای جهان در ۲۰۲۲ م، در چهار گروه درآمدی - بالا، متوسط رو به بالا، متوسط رو به پایین و کم‌درآمد- ایران را در گروه اقتصادی با سطح درآمدی متوسط رو به پایین قرار داده است. از علل تنزل موقعیت ایران می‌توان به رشد کم و توقف رشد تولید ناخالص داخلی همراه با سقوط ارزش خارجی ریال اشاره کرد (World Bank, 2023).

تحولات سیاست تجاری اکو و ایران از گزارش سالانه آمارهای بین‌المللی آنکتاد جمع‌آوری شد. در نهایت، داده‌های آماری شرکای تجاری ایران و اکو و شدت تجارت از گزارش سالانه آمارهای بین‌المللی تجارت صندوق بین‌المللی پول جمع‌آوری شد.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

در ادامه نتایج پژوهش، با تأکید بر بیشترین تأثیرپذیری از عملکرد اکو و آثار یکپارچگی منطقه‌ای در بلندمدت مطرح شده است.

۱.۴. ارزیابی شاخص‌های کلیدی توسعه اقتصاد کلان بین‌الملل ایران و کشورهای عضو اکو از ارزیابی شاخص‌های کلیدی اقتصاد کلان اعضای اکو نتیجه می‌شود هم‌اکنون بازیگر نخست اکو، ترکیه است. در واقع، از جنبه اندازه اقتصاد، تجارت و سرمایه‌گذاری ترکیه با اختلاف، نقش ممتاز دارد و بازیگر کلیدی اکوست. این در حالی است که ایران با ۸۷/۹ میلیون نفر جمعیت، ۱/۱ درصد جمعیت جهان را دارد. سهم ایران از سه متغیر کلیدی توسعه - شامل اندازه اقتصاد، صادرات و جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی- به ترتیب ۰/۸۳، ۰/۳۲ و ۰/۰۹ درصد است. این در شرایطی است که جمعیت ترکیه هم‌اندازه جمعیت ایران ۸۴/۸ میلیون نفر، و ۰/۹۳ درصد از جمعیت جهان است. سهم ترکیه از این سه متغیر به ترتیب، ۰/۸۵، ۱/۰ و ۰/۸ درصد بوده است. با وجود جمعیت بیشتر ایران در مقایسه با جمعیت ترکیه، توسعه اقتصاد کلان ایران با ترکیه از سه جنبه تعمیق شکاف دارد (اندازه اقتصاد ایران ۴۳/۹ درصد ترکیه، صادرات ایران ۳۱/۸ درصد ترکیه و جریان سرمایه‌گذاری خارجی ایران ۶/۶ درصد ترکیه). از این متغیرها بیشترین شکاف در هر سه متغیر، به خصوص در جریان ورودی سرمایه‌گذاری خارجی و در جریان تجارت، دیده می‌شود که دورنمای رشد و توسعه ایران را با نگرانی مواجه می‌سازد. در چارچوب یکپارچگی منطقه‌ای ایران و اکو، اوضاع اقتصاد کلان، تجارت و سرمایه‌گذاری خارجی ایران از بالفعل تا بالقوه بسیار فاصله هست، به‌ویژه اوضاع و احوال محیط اقتصاد کلان ایران- از جمله ثبات محیط اقتصاد کلان، رشد اقتصادی و درصد تورم- نامناسب ارزیابی می‌شود. سرانجام این شاخص‌ها در بین ایران و کشور شاخص اکو، ترکیه، تعمیق شکاف را آشکارتر می‌سازد. بنابراین، در چارچوب یکپارچگی منطقه‌ای، تا اوضاع محیط اقتصاد کلان ایران به ثبات نسبی ارتقا نیابد، یکپارچگی منطقه‌ای ایران با اکو دشوار است.

جدول ۱. شاخص‌های کلیدی اقتصاد کلان بین‌الملل و تجارت کشورهای عضو اکو، ۲۰۲۱ م

جمعیت شهری	جمعیت میلیون نفر	تورم درصد	جریان FDI		اندازه اقتصاد			تراز حساب جاری M\$	تجارت خدمات		تجارت کالا		شرح	
			ورودی M\$	خروجی M\$	رشد درصد	GDP سرانه دلار	GDP B\$		واردات B\$	صادرات B\$	رابطه مبادله ۲۰۱۵ =۱۰۰	واردات B\$		صادرات B\$
۲۶.۳	۴۰.۱	۵.۱	۰.۰۲	۰.۰۳	+۴.۰	۳۶۹	۱۴.۸	-	-	-	۱۰.۶	۵.۵۷	۱.۰۴	افغانستان
۵۶.۸	۱۰.۳	۶.۷	-۱.۷۱	۰.۰۸	+۴.۰	۵۳۸۸	۵۵.۵	+۸۲۹۲	۵.۹۲	۳.۸۰	۱۵۷	۱۱.۷۱	۲۲.۲۱	آذربایجان
۷۶.۳	۸۷.۹۲	۴۰.۱	۱.۴۳	۰.۰۸	-۵.۹	۴۰۹۱	۳۵۹.۷	-	۱۱.۰۸	۵.۷۷	۱۳۸	۴۸.۹۸	۷۱.۶۵	ایران
۵۷.۸	۱۹.۲۰	+۸.۰	۳.۱۷	۱.۴۷	+۴.۰	۱۰۳۷۴	۱۹۹.۲	-۵۷۳۶	۷.۶۶	۵.۸۱	۱۳۳	۴۱.۱۷	۶۰.۶۳	قزاقستان
۳۷.۱	۶.۵۳	+۱۱.۹	۰.۲۵	۰.۰۰۴	+۳.۶	۱۲۷۷	۸.۳	-۷۳۸	۰.۷۱	۰.۵۲	۱۲۵	۵.۵۷	۱.۶۶	قرقیزستان
۳۷.۴	۲۳۱.۴۰	+۸.۹	۲.۱۰	۰.۲۴	+۳.۸	۱۵۰۵	۳۴۸.۳	-۱۲۲۶۲	۹.۸۱	۶.۵۰	۱۰۸	۷۲.۵۲	۲۳.۳۲	پاکستان
۲۷.۷	۹.۷۵	+۸.۷	۰.۰۸	۰.۰۵	+۶.۰	۸۹۷	۸.۷	۷۳۵	۰.۵۳	۰.۱۵	۱۳۶	۴.۲۱	۲.۱۵	تاجیکستان
۷۶.۶	۸۴.۷۸	+۱۹.۶	۱۲.۵۳	۴.۹۸	+۱۱.۰	۹۶۶۱	۸۱۹.۱	-۱۳۶۹۶	۳۱.۶۰	۵۸.۱۵	۸۹	۲۷۱.۴	۲۲۵.۲	ترکیه
۶۴.۸	۱۱	+۳.۰	-	-	+۵.۵	۶۲۰۸	۶۸.۳	-	-	-	۱۸۵	۴.۰۳	۹.۲۱	ترکمنستان
۵۰.۴	۳۴.۰۸	+۱۰.۸	۲.۰۴	۰.۰۰۳	۶.۴	۱۹۸۳	۶۷.۶	-۴.۸۱	۴.۷۲	۲.۲۶	۱۶۴	۲۳.۷۴	۱۴.۰۸	ازبکستان
۵۱.۱۲	۵۳۵.۰۶	-	۲۱.۶۲	۶.۹۴	-	۴۱۷۵.۳	۱۹۴۹.۵		۶۷.۳۱	۸۲.۹۶	۱۱۷.۱	۴۸۸.۹	۴۳۱.۲	اکو
۹۰.۵	۶.۷۷	-	۱.۳۷	۰.۴۱	-	۳۴.۳	۲.۰۲۵		۱.۲۰	۱.۳۷	-	۲.۱۶	۱.۹۳	سهم اکو
۵۶.۵	۷۹۰.۹۳	۴.۸	۱۵۸۲	۱۷۰.۸	+۵.۷	۱۲۱۷۰	۹۶۲۵۶.۲	۷۱۰	۵۶۲۳	۶۰.۷۲	۱۰۳	۲۲۵۸۷	۲۲۳۲۸	جهان

منبع: نتایج یافته‌های تحقیق حاضر بر مبنای داده‌های خام آماری (UNCTAD, Handbook of Statistics, 2021: 86-97)

۲.۴. تجانس و همگونی درآمد سرانه کشورهای عضو اکو و ایران

تولید سرانه ناخالص داخلی (به اختصار تولید سرانه) و شاخص تجانس درآمد سرانه برای اعضای اکو از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م در جدول ۲ درج شده است و همگونی درآمد سرانه و شاخص همگونی منطقه‌ای تولید سرانه را برای اعضای اکو نشان می‌دهد. به همین منظور، درآمد سرانه ترکیه، به عنوان شاخص و مبنای همگونی تولید سرانه منطقه‌ای، وضعیت درآمد سرانه اعضا نسبت به درآمد سرانه آن (کشور شاخص) سنجیده شده است. همگونی درآمد سرانه اکو در مقیاس منطقه‌ای طی دوره به طور معناداری مشهود است، چراکه همگونی درآمد سرانه با محوریت ترکیه (عدد ۱۰۰)، برای قزاقستان، آذربایجان، تاجیکستان و قرقیزستان به طور چشمگیری بهبود یافته است که همگونی درآمد سرانه را تأیید می‌کند. بنابراین، همگونی درآمد سرانه برای بسیاری از اعضای اکو تأیید و واگرایی در درآمد سرانه مشاهده نمی‌شود. شاخص همگونی تولید سرانه منطقه‌ای گویای آن است بیشترین تجانس تولید سرانه منطقه‌ای برای بیش از نیمی از اعضای اکو رخ داده است. مجموعه متغیرهای اقتصاد کلان- از جمله تولید سرانه، تورم و رشد اقتصادی یا جذب سرمایه‌گذاری خارجی- به طور غیرمستقیم و در شرایط اتحادیه کامل اقتصادی (که با تحرک عوامل و سیاست‌های اقتصادی واحد) متأثر می‌شود. متغیرهای اقتصاد کلان در هر کشوری متأثر از سیاست‌های پولی و مالی (داخلی) و سیاست تجاری آن کشور است. عوامل متعدد ساختاری در کشورها- مانند نهادها، شرایط سیاسی، ثبات محیط اقتصاد کلان، فضای کسب و کار و تکانه‌های غیراقتصادی از جمله تحریم‌ها- به شدت تأثیرگذار است. نمونه بارز آن برای اقتصاد ایران در دهه ۱۳۹۰ش رخ داد. امید که در دهه نخست ۱۴۰۰ش ثباتی نسبی تحقق یابد.

۳.۴. شرکای تجاری اصلی (فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای) کشورهای اکو و ایران

شرکای تجاری نخست (صادرات محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی) فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای اعضای اکو (به جز ترکمنستان) در سال ۲۰۲۱م در جدول ۳ آمده است (واحد ارقام ارزش کل صادرات به میلیارد دلار، ارزش صادرات کشاورزی و غیرکشاورزی به شرکا به میلیون دلار و دسترسی به درصد). مطابق اطلاعات آماری، نتایج زیر حاصل می‌شود:

جدول ۲. تجانس و همگونی در سرانه تولید ناخالص داخلی (GDPPC)^۱ اعضای اکو، از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ م
(واحد ارقام دلار جاری، سال پایه ۲۰۰۰=۱۰۰ و ترکیه کشور شاخص اکو)

شاخص همگونی منطقه‌ای	همگونی منطقه‌ای	شاخص GDPPC	GDPPC	شرح		شاخص همگونی منطقه‌ای	همگونی منطقه‌ای	شاخص GDPPC	GDPPC	شرح	
۱۰۰	۱۲.۴	۱۰۰	۵۳۱	۲۰۰۰	پاکستان	..	..	..	..	۲۰۰۰	افغانستان
۶۹.۳	۸.۶	۱۷۲	۹۱۱	۲۰۱۰		۱۰۰	۲.۴	۱۰۰	۲۵۵	۲۰۱۰	
۹۵.۲	۱۱.۸	۲۴۱	۱۲۸۲	۲۰۱۵		۲۱۲.۵	۵.۱	۲۱۸	۵۵۵	۲۰۱۵	
۱۲۴.۲	۱۵.۴	۲۴۹	۱۳۲۲	۲۰۲۰		۲۵۰.۰	۶.۰	۲۰۳	۵۱۷	۲۰۲۰	
۱۲۵.۸	۱۵.۶	۲۸۳	۱۵۰۵	۲۰۲۱		۱۵۸.۳	۳.۸	۱۴۵	۳۶۹	۲۰۲۱	
۱۰۰	۳.۲	۱۰۰	۱۳۷	۲۰۰۰	تاجیکستان	۱۰۰	۱۵.۳	۱۰۰	۶۵۵	۲۰۰۰	آذربایجان
۲۱۸.۸	۷.۰	۵۴۰	۷۴۰	۲۰۱۰		۳۵۹.۵	۵۵.۰	۸۹۲	۵۸۴۴	۲۰۱۰	
۲۷۸.۱	۸.۹	۷۰.۸	۹۷۰	۲۰۱۵		۳۳۱.۴	۵۰.۷	۸۴۰	۵۵۰۰	۲۰۱۵	
۳۱۲.۵	۱۰.۰	۶۲۲	۸۵۲	۲۰۲۰		۳۲۲.۹	۴۹.۴	۶۴۶	۴۲۳۰	۲۰۲۰	
۲۹۰.۶	۹.۳	۶۵۵	۸۹۷	۲۰۲۱	۳۶۴.۷	۵۵.۸	۸۲۳	۵۳۸۸	۲۰۲۱		
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۴۲۷۸	۲۰۰۰	ترکیه	۱۰۰	۳۹.۱	۱۰۰	۱۶۷۲	۲۰۰۰	ایران
۱۰۰	۱۰۰	۲۴۸	۱۰۶۱۵	۲۰۱۰		۱۵۵.۵	۶۰.۸	۳۸۶	۶۴۵۹	۲۰۱۰	
۱۰۰	۱۰۰	۲۵۴	۱۰۸۵۲	۲۰۱۵		۱۱۷.۶	۴۶.۰	۲۹۹	۴۹۹۱	۲۰۱۵	
۱۰۰	۱۰۰	۲۰۰	۸۵۶۱	۲۰۲۰		۸۲.۱	۳۲.۱	۱۶۴	۲۷۴۶	۲۰۲۰	
۱۰۰	۱۰۰	۲۲۶	۹۶۶۱	۲۰۲۱		۱۰۸.۲	۴۲.۳	۲۴۵	۴۰۹۱	۲۰۲۱	
۱۰۰	۱۴.۹	۱۰۰	۶۳۶	۲۰۰۰	ترکمنستان	۱۰۰	۲۸.۷	۱۰۰	۱۲۲۹	۲۰۰۰	قزاقستان
۲۷۱.۱	۴۰.۴	۶۷۴	۴۲۸۷	۲۰۱۰		۲۹۷.۹	۸۵.۵	۷۳۸	۹۰۷۱	۲۰۱۰	
۳۸۳.۹	۵۷.۲	۹۷۶	۶۲۰۸	۲۰۱۵		۳۳۷.۶	۹۶.۹	۸۵۵	۱۰۵۱۱	۲۰۱۵	

شاخص همگونی منطقه‌ای	همگونی منطقه‌ای	شاخص GDPPC	GDPPC	شرح		شاخص همگونی منطقه‌ای	همگونی منطقه‌ای	شاخص GDPPC	GDPPC	شرح	
				۲۰۲۰	۲۰۲۱					۲۰۲۰	۲۰۲۱
..	..	..	..	۲۰۲۰		۳۷۱.۴	۱۰۶.۶	۷۴۲	۹۱۲۲	۲۰۲۰	
..	..	..	..	۲۰۲۱		۳۷۴.۲	۱۰۷.۴	۸۴۴	۱۰۳۷۴	۲۰۲۱	
۱۰۰	۱۳.۰	۱۰۰	۵۵۸	۲۰۰۰		۱۰۰	۶.۵	۱۰۰	۲۸۰	۲۰۰۰	
۱۲۶.۲	۱۶.۴	۳۱۲	۱۷۴۲	۲۰۱۰		۱۲۷.۷	۸.۳	۳۱۴	۸۸۰	۲۰۱۰	
۱۹۵.۴	۲۵.۴	۴۹۴	۲۷۵۴	۲۰۱۵	ازبکستان	۱۵۸.۵	۱۰.۳	۴۰۰	۱۱۲۱	۲۰۱۵	
۱۵۶.۹	۲۰.۴	۳۱۴	۱۷۵۰	۲۰۲۰		۲۱۲.۳	۱۳.۸	۴۲۳	۱۱۸۳	۲۰۲۰	
۱۵۷.۷	۲۰.۵	۳۵۵	۱۹۸۳	۲۰۲۱		۲۰۳.۱	۱۳.۲	۴۵۶	۱۲۷۷	۲۰۲۱	

منبع: (World Bank, 2023)

جدول ۳. ارزش تجارت و صادرات کشاورزی و غیرکشاورزی ایران و اعضای اکو به پنج شریک تجاری نخست، در ۲۰۲۱م

صادرات به پنج شریک تجاری نخست و ارزش صادرات به آنها					دسترسی ^۱	واردات	صادرات	شرح
					۲.۰		۱.۰۴	کل
عربستان (۲۷)	امارات (۳۲)	چین (۵۲)	پاکستان (۴۳۶)	هند (۵۰۸)	۲.۹		۱۰۵۵	افغانستان کشاورزی
ترکیه (۳)	آمریکا (۱۰)	اتحادیه اروپا (۱۴)	پاکستان (۸۲)	امارات (۵۴۲)	۰.۵		۶۵۱	غیرکشاورزی
					۰.۱	۱۰.۲	۲۲.۲۱	کل
گرجستان (۲۲)	لوکراین (۲۵)	اتحادیه اروپا (۶۰)	ترکیه (۱۴۱)	روسیه (۵۶۵)	۰.۴	۱.۹	۸۱۳	آذربایجان کشاورزی
ویتنام (۲۵۷)	لوکراین (۲۹۲)	گرجستان (۴۸۵)	چین (۹۰۳)	اتحادیه اروپا (۷۲۲۱)	۰.۱	۸.۳	۹۱۵۸	غیرکشاورزی
					۳.۹		۷۱.۶۵	کل
قطر (۱۰۷)	هند (۱۴۲)	امارات (۲۱۲)	اتحادیه اروپا (۴۰۵)	چین (۶۱۷)	۷.۹		۱۴۸۳	ایران کشاورزی

1. Applied Weighted Tariff Faced in Major Markets

صادرات به پنج شریک تجاری نخست و ارزش صادرات به آنها					دسترسی ^۱	واردات	صادرات	شرح
ارمنستان (۲۸۸)	پاکستان (۲۹۶)	اتحادیه اروپا (۲۹۸)	ترکیه (۹۹۶)	چین (۶۳۵۰)	۳.۲		۸۲۲۸	غیر کشاورزی
					۰.۸	۳۷.۴	۶۰.۶۳	قزاقستان کل
اتحادیه اروپا (۲۴۷)	تاجیکستان (۳۳۴)	روسیه (۳۶۷)	چین (۴۴۶)	ازبکستان (۸۷۴)	۳.۶	۳.۹	۲۲۶۸	کشاورزی
ترکیه (۱۰۹۷)	ازبکستان (۱۲۳۹)	روسیه (۴۵۳۷)	چین (۱۱۴۶۹)	اتحادیه اروپا (۱۳۸۷۱)	۰.۶	۳۳.۴	۳۲۲۰.۸	غیر کشاورزی
					۰.۱	۳.۷	۱.۶۶	قزاقستان کل
اتحادیه اروپا (۱۸)	ازبکستان (۲۱)	ترکیه (۳۲)	قزاقستان (۵۸)	روسیه (۷۰)	۰.۶	۰.۶	۱۹۹	کشاورزی
امارات (۶۲)	اتحادیه اروپا (۹۹)	ازبکستان (۱۱۷)	روسیه (۱۶۷)	قزاقستان (۱۷۶)	۰.۰	۳.۱	۸۲۰	غیر کشاورزی
					۴.۷	۴۵.۳	۲۳.۳۲	پاکستان کل
آمریکا (۱۵۵)	چین (۱۹۷)	عربستان (۳۱۵)	امارات (۴۰۷)	اتحادیه اروپا (۵۶۶)	۱۲.۹	۸.۴	۱۶۴۰	کشاورزی
کانادا (۲۷۸)	امارات (۵۰۲)	چین (۱۰۹۷)	آمریکا (۳۷۰۵)	اتحادیه اروپا (۵۷۸۲)	۳.۵	۳۷.۰	۱۱۳۶۴	غیر کشاورزی
					۰.۷	۳.۱	۲.۱۵	تاجیکستان کل
چین (۱۳)	ازبکستان (۱۳)	قزاقستان (۱۴)	روسیه (۲۵)	ترکیه (۶۰)	۲.۱	۰.۸	۹۴۵	کشاورزی
اتحادیه اروپا (۸۱)	ازبکستان (۸۲)	چین (۸۳)	قزاقستان (۸۵)	سوئیس (۷۷۹)	۰.۵	۲.۳	۲۰۵۵	غیر کشاورزی
					۱.۳	۱۸۹.۳	۲۲۵.۲	ترکیه کل
اوکراین (۴۵۸)	عربستان (۵۶۶)	آمریکا (۱۰۰۳)	روسیه (۱۴۷۵)	اتحادیه اروپا (۴۷۹۶)	۷.۳	۱۴.۸	۸۲۹۸	کشاورزی
روسیه (۳۵۸۲)	چین (۴۰۴۷)	اسرائیل (۴۰۵۸)	آمریکا (۹۵۰۱)	اتحادیه اروپا (۶۶۰۷۸)	۰.۷	۱۷۴.۵	۸۷۲۶۶	غیر کشاورزی
					۱.۴	۲۰.۰	۱۴.۰۸	ازبکستان کل
قزاقستان (۴۵)	تاجیکستان (۴۹)	چین (۱۳۰)	قزاقستان (۲۶۲)	روسیه (۳۴۵)	۲.۱	۲.۳	۸۳۱	کشاورزی
قزاقستان (۵۱۸)	اتحادیه اروپا (۶۷۴)	ترکیه (۸۷۳)	روسیه (۸۷۶)	چین (۱۵۴۲)	۱.۳	۱۷.۷	۴۴۸۳	غیر کشاورزی

منبع: (WTO ITC UNCTAD, 2022: 8-184)

۱. صادرات ترکیه ۲۲۵/۲ میلیارد دلار بود که ۹۵/۶ میلیارد دلار معادل ۲۴/۴ درصد به پنج شریک نخست صادر می‌شود. شرکای نخست صادرات غیرکشاورزی با ۳۸/۸ درصد از صادرات، به بازار اتحادیه اروپا، آمریکا، اسرائیل، چین و روسیه عرضه می‌شود. قسمت اعظم صادرات غیرکشاورزی آن به بازار جهانی روانه شده است و هیچ‌کدام از اعضای اکو، شریک تجاری طبیعی نیست. صادرات کشاورزی ترکیه قابل توجه است که به بازار غیراعضای اکو عرضه می‌شود.
۲. از بین اعضای اکو، کشورهای با اندازه اقتصاد و تجارت کوچک‌تر - نظیر تاجیکستان، قرقیزستان و ازبکستان - در کل صادرات، به خصوص صادرات کشاورزی، در اکو حضور مؤثرتری دارند. اما هرچه اندازه اقتصاد و تجارت کشوری بزرگ‌تر می‌شود، نظیر ترکیه، کل صادرات، به خصوص محصولات غیرکشاورزی، به اعضای اکو کمتر شده است.
۳. صادرات ایران ۷۱/۶۵ میلیارد دلار بود که ۹/۷ میلیارد دلار معادل ۱۳/۶ درصد به پنج شریک نخست صادر می‌شود. شرکای نخست صادرات غیرکشاورزی با ۱۱/۵ درصد از صادرات، چین، ترکیه، اتحادیه اروپا، پاکستان و ارمنستان است. از اعضای اکو، ایران نه شریک صادرات آن کشورهاست و نه صادرات چشمگیری به اعضای اکو دارد. به جز به ترکیه و پاکستان. هیچ‌کدام از اعضای اکو در بازار صادرات غیرکشاورزی ایران جایگاهی ندارد. با وجود مجاورت ایران، ایران جزو شرکای تجاری صادرات کشاورزی و غیرکشاورزی هیچ‌کدام از اعضای اکو نیست.
۴. در این بین، هیچ عضوی از اکو توسعه تجارت دوجانبه و متوازی ندارد و شریک تجاری طبیعی متقابل یکدیگر نیستند. در واقع، هیچ عضوی از اکو قسمت قابل ملاحظه‌ای از واردات را از اعضای اکو تأمین نمی‌کند و قسمت زیادی از صادرات را به این کشورها روانه نمی‌کند. تجارت درون منطقه‌ای دوجانبه و متقابل اکو ناچیز ارزیابی می‌شود. جریان تجارت دوجانبه موجود گویای آن است که ایران و بسیاری از اعضای اکو شرکای تجاری طبیعی متقابل یکدیگر محسوب نمی‌شوند (البته نه تجارت دوجانبه متقابل بالقوه). در این بین، ایران به دلایل محدودیت شرکای تجاری فرامنطقه‌ای، در توسعه تجارت با همسایگان، در بین شرکای تجاری صادراتی، تنها با ترکیه فعالیت داشته است.

۵. نظر به ناهمگونی و عدم تجانس و ناهمسانی نسبی اندازه صادرات و واردات اعضای اگو و ایران، امکان توسعه تجارت درون منطقه‌ای زیاد و هم‌پای اقتصادهای بزرگ با درآمد سرانه بالا میسر نیست، مگر آنکه در بلندمدت ایران با درآمد فعلی کم، در مسیر رشد زیادی قرار گیرد و اندازه اقتصاد و درآمد سرانه ایران تا چند برابر اندازه فعلی افزایش یابد و متعاقب آن، تجارت خارجی و تجارت با اعضای اگو گسترش یابد و متنوع‌تر شود.

۴.۴. سیاست تجاری با محوریت تعرفه‌های وارداتی کشورهای عضو اگو

در جدول ۴، انواع محصولات (کل، کشاورزی، غیرکشاورزی) سیاست تجاری (در دو دسته در معرض تعهد و غیرتبعیض آمیز (MFN)^۱) به لحاظ دامنه، ابعاد و جنبه‌های مختلف میانگین ساده/ وزنی نرخ تعرفه، تعرفه صفر، تعرفه غیرارزشی، تعرفه تا ۱۵ درصد، تعرفه بیش از سه برابر میانگین، حداکثر تعرفه و نظایر آن برای واردات اگو و ایران بر مبنای جدیدترین آمارهای تجاری در دسترس، سال ۲۰۲۱م، ارائه شده و گویای کامل‌ترین اطلاعات مرتبط با سیاست تجاری اگو، به جزء درباره ترکمنستان و ایران است. اطلاعات آمار سیاست تجاری ایران بسیار ناقص و نامعتبر است و به‌روز نیست. میانگین ساده تعرفه‌های گمرکی نشانگر میانگین درصد تعرفه گمرکی مصوب در جداول مقررات گمرکی کشورهاست (درصد تعرفه گمرکی که در کتاب مقررات گمرکی کشورها مشاهده می‌شود)، اما میانگین وزنی تعرفه گمرکی گویای آن است که با درصد تعرفه گمرکی وضع‌شده، چه میزان واردات در عمل انجام شده است (درصد تعرفه مؤثر). بیشترین شکاف برای ارقام میانگین ساده و وزنی تعرفه‌ها از آن ایران بوده است. از دلایل شکاف و فاصله بین میانگین ساده و موزون می‌توان به مداخلات پرادمانه و وسیع دولت در تجارت، از جمله حمایت‌ها، انحراف‌ها، قیمتگذاری و شکاف درصد ارز اشاره کرد.

در بین تمامی کشورهای CIS^۲ عضو اگو همگونی و تجانس در میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی برای انواع فصول محصولات پیش‌گفته مشاهده می‌شود. به‌علاوه، طی دوره، روند میانگین ساده، به‌ویژه وزنی تعرفه گمرکی برای محصولات، با آهنگ و شیبی ملایم رو به کاهش بوده است. دامنه میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی برای این دسته محصولات CIS عضو اگو هماهنگ و همگن است.

1. Most Favored Nation
2. Commonwealth of Independent States

جدول ۴. ابعاد سیاست تجاری کشورهای عضو اکو بر مبنای شش رقم HS کل تولیدات، کشاورزی و غیرکشاورزی، ۲۰۲۱م

ازبکستان	ترکیه	تاجیکستان	پاکستان	قرقیزستان	قزاقستان	ایران	آذربایجان	افغانستان	شرح	
-	۵۰.۵	۱۰۰	۹۸.۶	۹۹.۹	۱۰۰	..	-	۹۶.۷	کل	درصد شمول تعهدات تعرفه‌ای ^۱
-	۴۳.۰	۱۰۰	۹۸.۹	۹۹.۹	۱۰۰	..	-	۹۶.۱	کشاورزی غیرکشاورزی	
-	۲۸.۹	۸.۰	۶۰.۸	۷.۵	۶.۵	..	-	۱۳.۴	کل	میانگین ساده ^۲
-	۶۱.۸	۱۱.۱	۹۶.۲	۱۲.۷	۱۰.۱	..	-	۳۳.۸	کشاورزی	
-	۱۷.۲	۷.۵	۵۵.۲	۶.۷	۶.۰	..	-	۱۰.۱	غیرکشاورزی	
۷.۴	۱۰.۷	۸.۰	۱۱.۲	۶.۵	۵.۷	۲۰.۱	۸.۵	-	کل	غیر تبعیض آمیز
۱۱.۲	۴۱.۱	۱۰.۹	۱۳.۴	۸.۸	۹.۵	۲۸.۴	۱۳.۹	-	کشاورزی	
۶.۸	۵.۸	۷.۵	۱۰.۹	۶.۲	۵.۰	۱۸.۷	۷.۶	-	غیرکشاورزی	
-	۲.۹	۸.۰	۰.۰	۱۹.۶	۱۵.۰	..	-	۸.۸	کل	درصد خطوط فاقد تعرفه ^۳
-	۰.۰	۰.۸	۰.۰	۱.۲	۶.۰	..	-	۰.۴	کشاورزی	
-	۳.۳	۱۴.۴	۰.۰	۲۲.۴	۱۶.۳	..	-	۱۰.۱	غیرکشاورزی	
۴۴.۵	۲۳.۰	۱۲.۵	۲۴.۱	۱۵.۹	۲۶.۷	۰.۰	۳۳.۷	-	کل	غیر تبعیض آمیز
۲۹.۴	۱۸.۱	۰.۷	۲.۴	۱۰.۰	۱۳.۱	۰.۰	۱۲.۱	-	کشاورزی	
۴۶.۹	۲۳.۸	۱۳.۰	۲۷.۶	۱۶.۹	۲۸.۸	..	۳۷.۱	-	غیرکشاورزی	
-	۰.۱	۱۱.۳	۰.۱	۰.۵	۷.۸	..	-	۰.۸	کل	درصد خطوط دارای تعرفه‌ای غیرارزشی ^۴
-	۰.۰	۳.۰	۰.۴	۲.۳	۱۸.۲	..	-	۵.۵	کشاورزی	
-	۰.۱	۰.۰	۰.۰	۰.۲	۶.۲	..	-	۰.۰	غیرکشاورزی	

مطالعات کشورها، دوره ۲ شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

- 1 Binding coverage in %
 2. simple average: Bound and MFN applied
 3. duty-free
 4. non ad valorem duties

۱۰.۷	۰.۵	۰.۴	۰.۷	۹.۲	۷.۵	۰.۰	۱.۹	-	کل	غیر تبعیض آمیز	
۲۱.۰	۰.۰	۲.۸	۴.۴	۲۴.۱	۱۷.۳	۰.۰	۷.۷	-	کشاورزی		
۹.۰	۰.۶	۰.۲	۰.۱	۶.۸	۵.۹	۰.۰	۰.۹	-	غیرکشاورزی		
-	۲۹.۲	۰.۵	۹۵.۰	۳.۰	۱.۰	..	-	۲۸.۳	کل	مورد تعهد	درصد خطوط دارای تعرفه‌های بیش از ۱۵ درصد ^۱
-	۸۷.۷	۷.۳	۹۳.۱	۲۲.۸	۶.۷	..	-	۷۴.۴	کشاورزی		
-	۲۰.۴	۷.۱	۹۵.۳	۰.۰	۰.۱	..	-	۲۰.۸	غیرکشاورزی		
۱۴.۹	۱۴.۱	۷.۱	۴۳.۷	۱.۳	۰.۹	۴۰.۸	۱.۰	-	کل	غیر تبعیض آمیز	
۳۲.۵	۶۴.۰	۷.۳	۴۷.۰	۳.۳	۶.۳	۵۶.۶	۵.۳	-	کشاورزی		
۱۲.۰	۶.۱	۷.۰	۴۳.۲	۱.۰	۰.۱	۳۸.۲	۰.۳	-	غیرکشاورزی		
-	۲.۹	۰.۷	۰.۰	۰.۱	۰.۸	..	-	۴.۷	کل	مورد تعهد	درصد خطوط دارای تعرفه‌های بیش از ۳ برابر میانگین ^۲
-	۴.۷	۰.۸	۰.۰	۰.۵	۳.۱	..	-	۰.۰	کشاورزی		
-	۰.۸	۰.۶	۰.۰	۰.۰	۰.۱	..	-	۰.۳	غیرکشاورزی		
۳.۷	۷.۵	۰.۶	۲.۴	۰.۷	۰.۹	۰.۱	۰.۸	-	کل	غیر تبعیض آمیز	
۲.۳	۹.۶	۰.۸	۲.۴	۱.۱	۳.۷	۰.۰	۲.۴	-	کشاورزی		
۳.۰	۵.۵	۰.۵	۲.۴	۰.۳	۰.۱	۰.۱	۰.۳	-	غیرکشاورزی		
-	۰.۰	۰	۰.۰	۰	۰.۰	..	-	۰.۰	کل	درصد خطوط دارای امتیازات اجراننده ^۳	
-	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	-	۰.۰	کشاورزی		
-	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	۰.۰	..	-	۰.۰	غیرکشاورزی		
-	۲۲۵	۲۹۰	۲۰۰	۱۶۷	۲۹۰	..	-	۷۰	کل	مورد تعهد	حداکثر درصد تعرفه ^۴
-	۲۲۵	۲۹۰	۲۰۰	۱۶۷	۲۹۰	..	-	۷۰	کشاورزی		
-	۱۰۰	۳۰	۱۰۰	۲۰	۴۲	..	-	۵۰	غیرکشاورزی		

مطالعات کشورها، دوره ۳، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

1. duties > 15%
2. duties > 3*AVG
3. concessions not yet implemented
4. maximum duty

۹۰۰	۲۲۵	۲۹۰	۲۰۰	۱۶۷	۲۹۰	۱۰۰	۲۲۳	-	کل	غیر تبعیض آمیز	
۱۱۳	۲۲	۲۹۰	۲۰۰	۱۶۷	۲۹۰	۵۵	۱۳۲	-	کشاورزی		
۹۰۰	۸۲	۳۰	۱۰۰	۶۹	۲۱	۱۰۰	۲۲۳	-	غیرکشاورزی		
-	۳۱۷	۶۱	۱۹	۵۰	۱۲۳۸	..	-	۶۰	کل	مورد تعهد	تعداد طبقات تعرفه‌ای ^۱
-	۱۳۵	۵۴	۱۴	۳۷	۷۲۱	..	-	۵۷	کشاورزی		
-	۲۴۵	۱۷	۱۴	۲۲	۵۳۵	..	-	۱۲	غیرکشاورزی		
۱۵۳	۲۱۰	۳۸	۶۰	۴۱۶	۴۴۷	۱۵	۸۶	-	کل	غیر تبعیض آمیز	
۵۰	۱۴۱	۳۰	۴۴	۱۳۳	۱۴۲	۹	۵۴	-	کشاورزی		
۱۰۹	۱۱۳	۱۸	۲۲	۳۰۳	۳۲۳	۱۵	۳۵	-	غیرکشاورزی		
-	۱۱۹	۹۱	۳۷	۷۵	۱۱۱	..	-	۱۰۳	کل	مورد تعهد	ضریب تغییرات ^۲
-	۷۹	۱۰۳	۲۱	۷۷	۱۱۶	..	-	۵۷	کشاورزی		
-	۷۳	۷۳	۳۲	۶۳	۷۴	..	-	۸۹	غیرکشاورزی		
۲۰۴	۲۱۰	۸۵	۱۰۲	۸۱	۱۲۳	۹۲	۱۲۶	-	کل	غیر تبعیض آمیز	
۹۹	۱۰۸	۸۹	۱۱۰	۷۹	۱۱۸	۷۸	۱۰۸	-	کشاورزی		
۲۵۸	۱۵۵	۷۰	۱۰۱	۷۲	۹۰	۹۳	۱۱۴	-	غیرکشاورزی		
۱۱۲۹۲	۱۱۵۰۱	۱۱۴۰۸	۷۳۶۶	۱۲۱۶۰	۱۲۱۸۴	۸۲۶۷	۱۰۳۵۲	-	کل	تعداد خطوط تعرفه غیر تبعیضی ^۳	
۲۴۴۱	۲۲۷۲	۲۵۰۱	۸۸۳	۲۵۶۱	۲۵۸۵	۱۱۱۰	۲۱۸۶	-	کشاورزی		
۸۸۵۱	۹۲۲۹	۸۹۰۷	۶۴۸۳	۹۵۹۹	۹۵۹۹	۷۱۵۷	۸۱۶۶	-	غیرکشاورزی		

منبع: (WTO ITC UNCTAD, 2022: 8-25)

1. number of distinct duty rates
2. coefficient of variation
3. number of MFN applied tariff lines

در واقع، دامنه تعرفه برای انواع محصولات با پراکنش بالایی مواجه نیست. این درحالی است که دامنه تعرفه‌های گمرکی برای انواع محصولات در ایران ناهمگون و نامتجانس است.

سیاست تجاری ایران صرفاً به تعرفه‌های گمرکی محدود نمی‌شود. در شرایط خاص بین‌المللی، اقتصاد ایران با محوریت ابعاد تحریم‌ها، انواع مداخلات، کنترل‌ها در قالب ممنوعیت‌ها، مجوزها و محدودیت‌ها در سیاست تجاری ایران سلطه داشته است. بنابراین، سیاست تجاری ایران با شفافیت، پیش‌آگاهی و پیش‌بینی‌پذیری بسیار فاصله دارد.

۴.۵. شاخص کارآمدی منطقه‌گرایی در بین کشورهای عضو اکو و ایران

در جدول ۵ و ۶، نتایج محاسبات شاخص شدت صادرات از طریق اندازه‌گیری نسبت صادرات درون منطقه‌ای هر کشور به صادرات فرامنطقه‌ای آن یا سهم آن در صادرات غیرمنطقه‌ای برای اعضای اکو، به‌ویژه با محوریت ایران، ارائه شده است. بر اساس اطلاعات جدول، نتایج زیر را می‌توان خاطر نشان کرد.

۴.۵.۱. شدت روابط تجاری در کشورهای عضو اکو

۱. صادرات کالایی اکو به جهان از ۸۲/۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۱م، به ۳۳۷/۸ و ۴۹۰/۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۲م روبه افزایش گذاشته است. طی این دو دوره، با پیشی گرفتن رشد صادرات اکو (۱۵/۲ و ۹/۴ درصد) در قیاس با رشد صادرات جهانی (۹/۴ و ۷/۱ درصد)، سبب شده است سهم صادرات اکو از صادرات جهانی از ۱/۳۴ درصد در سال ۲۰۰۱م به ۲/۲۴ و ۲/۰۴ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م تغییر یابد. در واقع، آهنگ رشد صادرات اکو از آهنگ رشد صادرات جهانی بیشتر است. به سبب پیشی گرفتن رشد صادرات اکو از رشد صادرات جهانی، سهم صادرات اکو از صادرات جهانی در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۲م رو به افزایش گذارد. البته، آهنگ رشد صادرات اکو در دهه ۲۰۱۰م کمتر از دهه ۲۰۰۰م بوده است.

۲. صادرات درون منطقه‌ای اکو از ۷/۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۱م به ۲۳/۳ و ۴۵/۷ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۲م رو به افزایش گذاشته است. طی این دو دوره، رشد صادرات درون‌گروهی اکو (۲۱/۱ و ۹/۵ درصد) در مقایسه با رشد صادرات اکو (۱۵/۲ و ۹/۴ درصد)، سبب شد سهم صادرات درون منطقه‌ای از صادرات کالایی اکو از ۹/۰۶ درصد در سال ۲۰۰۱م، به ۶/۹

جدول ۵. شاخص شدت تجارت (صادرات) درون منطقه‌ای اکو و ایران از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱م

شرح	۲۰۰۱	۲۰۱۰	۲۰۱۵	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
صادرات جهانی (میلیارد دلار)	۶۱۳۶.۶	۱۵۰۹۹.۰	۱۶۴۱۶.۹	۱۷۵۰۵.۹	۲۲۱۴۵.۳	۲۴۰۱۸.۹
ارزش صادرات جهانی اکو (میلیارد دلار)	۸۲.۱۱	۳۳۷.۸۴	۳۳۰.۵۲	۳۱۳.۴۱	۴۳۳.۵۵	۴۹۰.۷۶
سهم ارزش صادرات جهانی اکو (درصد)	۱.۳۳۸	۲.۲۳۷	۲.۰۱	۱.۷۹	۱.۹۶	۲.۰۴
صادرات درون منطقه‌ای اکو (میلیارد دلار)	۷.۴۴	۲۳.۳۱	۲۹.۷۵	۳۸.۰۰	۴۱.۰۰	۴۵.۶۸
سهم صادرات درون گروهی اکو (درصد)	۹.۰۶	۶.۹۰	۹.۰۰	۱۲.۱۲	۹.۴۶	۹.۳۱
شدت تجارت (صادرات) درون گروهی اکو	۶.۸۱	۳.۰۸	۴.۴۸	۶.۷۷	۴.۸۳	۴.۵۶
شاخص شدت تجارت (صادرات) اکو (۲۰۰۱=۱۰۰)	۱۰۰.۰	۴۵.۲۹	۶۵.۷۵	۹۹.۴۳	۷۰.۸۷	۶۷.۰۲

Source: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm

جدول ۶. شدت تجارت (صادرات) دوجانبه بین اعضای اکو و ایران در مقاطع سالانه دو دهه از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲م

شرح	افغانستان	آذربایجان	ایران	قزاقستان	قرقیزستان	پاکستان	تاجیکستان	ترکیه	ترکمنستان	ازبکستان	صادرات به اعضای اکو M\$ %	کل صادرات (به جهان) M\$ %	همگرایی تجاری شاخص ۲۰۰۱=۱۰۰
افغانستان	۲۰۰۱	...	(۵)۱۸.۲	(۲۳)۰.۳	۰.۳	(۱)۲۶۴.۳	(۸)۶.۳	(۶)۱۷.۹	(۷)۱.۸	(۱۹)۱.۵	۳۱۰.۳	۵۷.۵	۱۰۰
	۲۰۱۰	...	(۴)۳۱.۷	(۱۸)۰.۹	۰.۰	(۱)۱۵۱.۳	(۱۰)۷.۲	(۳)۳۴.۸	(۹)۸.۶	(۲۶)۰.۴	۲۳۴.۹	۶۰.۵	۳۶.۸
	۲۰۱۵	...	(۳)۲۹.۲	(۴۹)۰.۰۰۳	۰.۰	(۱)۲۲۶.۶	(۱۱)۴.۷	(۶)۱۷.۸	(۱۸)۰.۹	(۲۸)۰.۳	۲۵۰.۳	۴۳.۸	۲۲۸.۵
	۲۰۱۹	...	(۶)۱۴.۶	(۴۴)۰.۰۰۶	(۱۱)۲.۹	(۲)۲۹۸.۰	(۱۲)۲.۴	(۴)۲۵.۱	(۲)۰.۹	(۱۷)۱.۳	۳۴۵.۵	۴۰.۰	۱۲۵.۲
آذربایجان	۲۰۰۱	(۵۵)۰.۲	...	(۲۰)۹.۱	(۲۶)۶.۶	(۵۳)۰.۳	(۱۷)۱۲.۹	(۷)۶۷.۴	(۱۸)۱۲.۰	(۲۹)۳.۱	۱۱۵.۲	۴.۹۸	۱۰۰
	۲۰۱۰	(۳۱)۶۹.۴	...	(۲۷)۱۲۵.۰	(۳۳)۴۴.۶	(۷۲)۰.۹	(۴۴)۸.۲	(۲۲)۱۷۰.۹	(۱۹)۲۰۰.۷	(۳۹)۲۰.۳	۶۷۹.۷	۳.۱۹	۱۷.۳
	۲۰۱۵	(۱۹)۲۷۶.۰	...	(۳۱)۳۴.۳	(۴۳)۱۸.۰	(۴۳)۶.۶	(۵۹)۰.۳	(۲)۱۴۷۷.۳	(۳۲)۳۲.۸	(۳۹)۱۰.۹	۱۸۶۲.۷	۱۴.۷۳	۱۴۶.۰
	۲۰۲۰	(۳۱)۳۷.۷	...	(۳۰)۳۸.۵	(۳۲)۲۵.۹	(۵۴)۱.۸	(۵۶)۱.۷	(۲)۲۵۹۷.۷	(۲۶)۱۸.۸	(۳۶)۲۳.۱	۲۷۵۰.۴	۲۰.۰۳	۱۹۴.۹
	۲۰۲۱	(۵۲)۶.۵	...	(۳۰)۴۴.۳	(۳۳)۳۹.۹	(۵۳)۶.۰	(۷۰)۰.۷	(۲)۲۸۱۸.۱	(۳۵)۳۴.۳	(۳۷)۳۳.۵	۲۹۸۹.۶	۱۳.۴۶	۱۰۰.۵
	۲۰۲۲	(۷۱)۰.۸	...	(۳۸)۲۹.۸	(۲۶)۱۰.۴۰	(۵۶)۴.۷	(۵۳)۷.۷	(۲)۳۵۴۴.۸	(۴۲)۲۵.۷	(۳۷)۴۶.۵	۳۷۶۹.۸	۹.۹۰	۴۷.۶

شرح	افغانستان	آذربایجان	ایران	قرقیزستان	پاکستان	تاجیکستان	ترکیه	ترکمنستان	ازبکستان	صادرات به اعضای اگو	کل صادرات (به جهان)	همگرایی تجاری
										M\$	%	شاخص
										M\$	%	۱۰۰-۲۰۰
ایران	۲۰۰۱	(۳۲)۳۶.۵	(۱۰)۳۲۴.۰	...	(۴۳)۱۶.۴	(۲۵)۳۱.۶	(۲۵)۶۱.۸	(۲۱)۷۳.۱	(۱۹)۸۱.۷	۷۴۰.۵	۳.۱۰	۷.۹۶۹
	۲۰۱۰	(۸)۱۳۷.۸	(۱۹)۳۷۵.۱	...	(۴۱)۶۸.۵	(۲۵)۱۸۹.۹	(۹۱)۵۵.۸	(۱۸)۴۱۵.۳	(۴۳)۶۷.۵	۴۱۴۰.۹	۳.۸۱	۵.۲۹۸
	۲۰۱۵	(۵)۲۵۶۲.۵	(۱۹)۳۳۲.۰	...	(۵۲)۲۲.۱	(۱۱)۶۳۹.۱	(۲۵)۱۵۱.۲	(۹)۷۱۹.۵	(۱۸)۲۳۷.۶	۶۰۱۶.۶	۱.۰۰۲	۲۷.۴
	۲۰۲۰	(۶)۱۷۴۶.۸	(۱۴)۳۰۷.۳	...	(۲۸)۴۵.۸	(۹)۶۸۹.۹	(۵)۱۷۷۱.۹	(۲۳)۱۳۵.۵	(۱۸)۱۶۲.۱	۵۰۴۳.۲	۱۲.۲۹	۰.۲۳۴
	۲۰۲۱	(۷)۱۸۳۸.۶	(۱۶)۳۹۳.۸	...	(۴۳)۷۸.۹	(۲۵)۱۸۷.۲	(۵)۶۰۸۰.۶	(۱۷)۳۳۵.۱	(۱۵)۴۰۱.۹	۱۰۶۶۷.۸	۱۴.۲۰	۴۱.۸
قرقیزستان	۲۰۰۱	(۲۴)۱۸.۲	(۱۸)۶۹.۳	...	(۱۶)۸۲.۸	...	(۱۷)۷۴.۲	(۲۷)۱۴.۲	(۱۳)۱۵۰.۲	۶۸۰.۵	۸.۰۲	۵۸.۱۲
	۲۰۱۰	(۲۶)۳۶۲.۸	(۲۷)۳۴۲.۰	...	(۲۴)۴۲۴.۳	...	(۱۳)۱۲۳۴.۸	(۳۷)۹۱.۶	(۱۵)۱۱۰۱.۲	۴۹۲۶.۳	۸.۶۱	۲۲.۷۱
	۲۰۱۵	(۲۴)۳۷۲.۴	(۳۵)۱۰۹.۸	...	(۲۰)۵۱۸.۶	...	(۸)۱۲۷۵.۶	(۳۴)۱۱۴.۵	(۱۲)۹۴۲.۳	۴۳۱۹.۳	۹.۴۰	۳۳.۵۸
	۲۰۲۰	(۱۷)۶۲۱.۹	(۳۱)۸۴.۴	...	(۱۹)۵۶۲.۶	...	(۵)۲۱۳۱.۵	(۳۵)۷۶.۶	(۶)۲۱۳۳.۳	۶۴۴۸.۴	۱۳.۷۳	۵۱.۱۹
	۲۰۲۱	(۲۴)۴۶۹.۴	(۳۱)۲۸۷.۹	...	(۱۹)۶۷۴.۶	...	(۵)۲۹۶۴.۷	(۳۵)۲۱۱.۴	(۶)۲۷۷۶.۹	۸۵۲۶.۴	۱۴.۱۴	۵۱.۹
قرقیزستان	۲۰۰۱	(۲۰)۱.۶	(۱۵)۲.۱	...	(۹)۸.۲	(۵)۳۹.۰	(۸)۱۳.۸	(۱)۶.۷	(۴)۸.۰	۱۲۱.۰	۲۵.۴۰	۳۱۷۵
	۲۰۱۰	(۱۵)۹.۰	(۲۷)۱.۶	...	(۱۲)۱۰.۳	(۴)۱۸۱.۷	(۸)۳۷.۲	(۱)۱۵.۴	(۶)۴۰.۲	۳۰۰.۵	۲۰.۱۹	۲۰.۴۸۲
	۲۰۱۵	(۱۲)۸.۹	(۱۹)۳.۸	...	(۲)۳۴۷.۷	...	(۷)۷۱.۲	(۶)۸۴.۰	(۴)۱۴۲.۰	۶۶۷.۶	۴۰.۵۵	۴۰.۴۳۴
	۲۰۲۰	(۳۰)۱.۳	(۱۹)۵.۰	...	(۲)۲۹۳.۹	...	(۵)۷۴.۶	(۲)۴.۶	(۴)۱۵۲.۵	۵۶۳.۵	۲۸.۶۸	۲۵۵۵.۷
	۲۰۲۱	(۱۲)۱۴.۴	(۲۴)۴.۳	...	(۳۶)۰.۹۶	(۲)۲۷۴.۷	(۹)۲۳.۸	(۳۲)۱.۲	(۴)۱۸۰.۱	۶۹۵.۲	۴۱.۹۰	۵۵۹۳.۴
	۲۰۲۲	(۸)۲۱.۶	(۱۸)۵.۷	...	(۱۲)۱۳.۵	(۳)۴۳۸.۱	(۳)۲.۳	(۲)۱۳۹.۴	(۳)۲۳۶.۶	۸۶۴.۲	۳۹.۵۲	۴۳۴۰.۹
پاکستان	۲۰۰۱	(۷)۴۰۸.۲	(۱۲۵)۱.۱	...	(۲۸)۸۲.۱	(۶۷)۱۰.۰	(۱۵)۲۰۰.۳	(۱۱۷)۱.۶	(۱۰۰)۳.۳	۷۰۹.۶	۵.۹۵	۳.۰۷
	۲۰۱۰	(۳)۴۳۵.۹	(۱۵)۳۶.۹	...	(۲۱)۱۸۲.۲	(۱۰)۵۹.۹	(۷)۶۴۴.۱	(۱۳۳)۱.۵	(۱۸)۲.۷	۲۲۷۸.۱	۱۰.۶۴	۷۵.۰۳
	۲۰۱۵	(۳)۱۷۲۲.۲	(۵۷)۴۲.۲	...	(۹۲)۱۲.۸	(۱۴۲)۰.۹	(۲۰)۲۳۵.۴	(۱۰۶)۸.۲	(۱۳۰)۲.۰	۲۰۶۰.۰	۹.۳۳	۶.۹۳
	۲۰۲۰	(۷)۸۷۱.۲	(۱۸)۳.۸	...	(۴۷)۵۹.۱	...	(۱۴)۳۵۷.۶	(۱۲۶)۲.۱	(۷۲)۲۵.۲	۱۳۲۳.۰	۵.۹۵	۴۶.۸۲
	۲۰۲۱	(۹)۸۳۵.۹	(۱۱۲)۵.۸	...	(۲۸)۱۹۳.۷	...	(۲۰)۲۹۴.۴	(۱۳۳)۲.۵	(۶۰)۴۸.۹	۱۳۸۷.۰	۴.۸۰	۳۶.۹۲
تاجیکستان	۲۰۱۰	(۶)۵۱.۸	(۴۰)۰.۰۵	...	(۴)۶۵.۸	(۲)۱۷۷.۶	...	(۱)۱۹.۲	(۱۲)۳.۳	۵۸۳.۰	۷۱.۶۶	۱۳۳۰۰
	۲۰۱۵	(۶)۵۵.۷	(۳۱)۰.۱۴	...	(۵)۶۰.۱	(۳)۱۴۶.۵	...	(۱)۲۵۵.۳	(۱۳)۶.۱	۵۵۸.۸	۶۲.۲۶	۱۲۵۲۴
	۲۰۲۰	(۵)۶۹.۴	(۳۳)۰.۰۵	...	(۱۴)۹.۴	(۳)۱۵۲.۲	...	(۴)۸۲.۴	(۴)۸۲.۴	۵۴۰.۵	۴۱.۲۰	۵۸۸۵.۷
	۲۰۲۱	(۷)۸۲.۶	(۳۳)۰.۰۸	...	(۹)۳۸.۹	(۲)۳۶۰.۱	...	(۳)۲۳۲.۲	(۵)۱۲۶.۷	۸۶۱.۴	۷۸.۲۱	۵۹۷۵.۴
ترکیه	۲۰۰۱	(۸)۹۷.۰	(۲۸)۲۵۵.۲	...	(۱۹)۳۶.۵	(۴۰)۱۱۹.۸	...	(۸)۱۵.۶	(۵)۸۹.۷	۹۷۱.۷	۳.۱۰	۶.۰۷
	۲۰۱۰	(۶)۱۲۵۰.۵	(۲۲)۱۵۵.۰۵	...	(۱۰)۳۰۴۴.۲	(۳۲)۸۱.۹	...	(۸۳)۱۴۳.۹	(۵۳)۱۱۳۹.۸	۶۶۱۷.۱	۵.۸۱	۷.۷۰۶

شرح	افغانستان	آذربایجان	ایران	قزاقستان	قرقیزستان	پاکستان	ناجیکستان	ترکمنستان	ازبکستان	صادرات به اعضای اکو		کل صادرات (به جهان)		همگرایی تجاری	
										%	M\$	%	M\$	شاخص	۱۰۰-۲۰۰۱
۲۰۱۵	(۸۸)۱۶۱.۵	(۲۱)۱۸۹۸.۵	(۱۰)۳۶۶۴.۰	(۳۹)۷۵۰.۱	(۶۹)۲۹۴.۷	(۷۱)۲۸۹.۲	(۸۷)۱۶۲.۸	(۴۷)۱۸۵۷.۹	(۵۱)۴۸۸.۷	۹۵۶۷.۴	۵.۷۵	۱۶۶۵۰.۴۹	۱.۰۱	۵.۶۷	۹۳.۳
۲۰۲۰	(۲۰)۲۰۸۵.۶	(۲۰)۲۰۸۵.۶	(۱۹)۳۲۵۳.۴	(۴۰)۹۸۵.۷	(۶۷)۴۱۷.۵	(۵۲)۶۲۰.۲	(۷۲)۱۷۳.۷	(۴۸)۷۸۷.۰	(۳۲)۱۱۵۴.۳	۸۶۸۵.۲	۵.۱۲	۱۶۹۶۵۷.۹	۰.۹۷	۵.۲۸	۸۷.۰
۲۰۲۱	(۹۲)۲۵۸.۶	(۲۳)۲۳۴۳.۰	(۲۱)۲۷۷۱.۰	(۴۰)۱۲۸۸.۳	(۶۰)۷۴۹.۵	(۵۹)۷۷۳.۱	(۹۳)۲۵۸.۴	(۴۸)۹۸۴.۹	(۲۶)۱۸۴۱.۹	۱۱۲۶۸.۷	۵.۰۰	۲۲۵۲۶۴.۳	۱.۰۲	۴.۹۲	۸۰.۹۸
۲۰۲۲	(۱۰۰)۲۶۹.۵	(۲۴)۲۵۲۷.۸	(۲۱)۳۰۶۸.۸	(۳۸)۱۶۰۷.۶	(۵۷)۹۳۵.۳	(۵۸)۸۷۰.۱	(۸۳)۳۸۸.۷	(۴۶)۱۱۰۰.۲	(۳۲)۱۸۷۷.۹	۱۲۶۴۵.۹	۴.۹۸	۲۵۴۱۷۱.۹	۱.۰۶	۴.۷۱	۷۷.۵
۲۰۰۱	(۲)۱۳۵.۲	(۲)۱۳۵.۲	(۱۴)۱۱.۳	(۳)۷۷.۵	(۱۵)۹.۰	(۱۳)۳۱.۹	(۵)۷۱.۷	...	(۵)۷۱.۷	۳۰۴.۷	۱۳.۱۸	۲۳۱۲.۴	۰.۳۸	۳۴۹.۸	۱۰۰
۲۰۱۰	(۵)۱۱۷.۱	(۲۱)۱۳.۹	(۸)۸۵.۸	(۲۴)۹.۶	(۱۴)۱.۱	(۱۳)۳۱.۹	(۲)۳۸۶.۳	...	(۲)۳۸۶.۳	۶۴۵.۷	۲۴.۱۴	۲۶۷۴.۷	۰.۱۸	۱۳۶۳.۰	۳۸۹.۶
۲۰۱۵	(۲)۶۳۲.۴	(۱۶)۱۹.۶	(۱۹)۱۱.۵	(۱۰)۶۰.۸	(۱۰)۳.۹	(۱۸)۱۴.۷	(۳)۵۵۷.۴	...	(۳)۵۵۷.۴	۱۵۴۳.۲	۶.۶۷	۱۰۰۹۲.۶	۰.۶۱	۱۰۸.۵	۳۱.۰
۲۰۲۰	(۷)۸۹.۹	(۷)۸۹.۹	(۱۴)۲۰.۱	(۹)۵۰.۹	(۲)۱۷.۲	(۲۰)۷.۸	(۴)۳۱۹.۴	...	(۴)۳۱۹.۴	۸۶۹۵.۱	۳۵.۵۶	۲۵۱۷.۱	۰.۱۴	۳۵۵۶.۰	۱۰۱۶.۵
۲۰۲۱	(۱۱)۷۰.۷	(۱۱)۷۰.۷	(۱۶)۳۳.۳	(۱۴)۴۲.۹	(۹)۳۲.۸	(۲۲)۱۱.۰	(۲)۷۱۰.۴	...	(۲)۷۱۰.۴	۱۶۱۱.۱	۴۷.۵۶	۳۳۸۷.۸	۰.۱۵	۳۱۷۰.۷	۹۰۶.۴
۲۰۲۲	(۴)۵۰.۹۷	(۴)۵۰.۹۷	(۱۶)۳۳.۳	(۱۴)۴۲.۹	(۹)۳۲.۸	(۲۲)۱۱.۰	(۲)۷۱۰.۴	...	(۲)۷۱۰.۴	۱۵۵۴.۲	۱۱.۱۲	۱۳۹۷۵.۱	۰.۵۸	۱۹۱.۷	۵۴.۸
۲۰۰۱	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۲۰۱۰	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۲۰۱۵	(۶)۵۰۷.۹	(۲۲)۲۵.۰	(۷)۲۵۸.۳	(۴)۹۷۷.۳	(۸)۱۶۷.۸	(۳۳)۷.۵	(۱۰)۷۵.۳	(۱۴)۵۳.۲	(۵)۸۳۳.۵	۲۹۰۵.۸	۲۸.۸۳	۱۰۰۷۹.۲	۰.۶۱	۴۶۹.۶	۱۰۰
۲۰۲۰	(۷)۵۷۰.۶	(۱۴)۵۱.۱	(۹)۱۳۵.۹	(۵)۷۳۲.۳	(۶)۷۱۲.۵	(۱۱)۹۷.۴	(۸)۲۸۴.۳	(۱۲)۷۴.۲	(۴)۹۴۹.۱	۳۶۰۷.۴	۲۷.۴۸	۱۳۱۲۷.۳	۰.۷۵	۳۶۶.۵	۷۸.۰
۲۰۲۱	(۷)۴۹۳.۹	(۷)۴۹۳.۹	(۱۰)۱۶۷.۹	(۵)۱۰۲۳.۵	(۶)۷۷۰.۴	(۱۱)۱۲۶.۶	(۸)۳۲۹.۲	(۱۲)۹۵.۱	(۴)۱۶۳۸.۹	۴۷۱۸.۷	۳۳.۶۲	۱۴۰۳۵.۰	۰.۶۳	۵۳۰.۵	۱۱۳.۰
۲۰۲۲	(۷)۵۲۵.۰	(۱۱)۱۲۶.۸	(۱۲)۱۲۴.۲	(۵)۱۲۵۱.۵	(۶)۹۲۶.۹	(۱۳)۱۲۳.۷	(۸)۳۹۲.۷	(۹)۱۳۲.۴	(۴)۱۴۵۷.۶	۵۰۶۰.۸	۳۳.۱۱	۱۵۲۸۶.۹	۰.۶۴	۵۲۰.۲	۱۱۰.۸

Source: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm

و ۹/۳۱ درصد در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۲م با نوسان تغییر یابد. در واقع، ابتدا تا سال ۲۰۱۰م با پیشی گرفتن رشد صادرات جهانی از صادرات درون منطقه‌ای اکو، آهنگ رشد صادرات جهانی به مراتب بهتر از آهنگ رشد صادرات درون منطقه‌ای بوده است. در ادامه، در دهه ۲۰۱۰م، از شدت رشد صادرات درون منطقه‌ای و جهانی اکو کاسته شده است.

۳. شاخص شدت صادرات در اکو از ۶/۸۱ واحد در سال ۲۰۰۱م به ۳/۰۸ و ۴/۵۶ واحد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۲م رو به کاهش گذاشته است. شاخص شدت تجارت به سال پایه ۲۰۰۱م از واحد ۱۰۰ به ۴۵/۳ و ۶۷/۰ در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۲م رو به کاهش بوده است. نوسان با کاهش سهم صادرات درون منطقه‌ای از صادرات جهانی اکو توأم با افزایش سهم صادرات جهانی اکو از صادرات جهانی باعث شده است تا به دلیل کاهش سهم صادرات درون منطقه‌ای اکو، شاخص شدت تجاری رو به کاهش گذارد. طی دوره کاهش، نوسان شاخص شدت صادرات با کاهش سهم صادرات درون منطقه‌ای اکو هماهنگ است. کاهش با نوسان سهم صادرات درون منطقه‌ای اکو به کاهش با نوسان شاخص شدت صادرات در اکو منجر شده است.

۴. هرچند از ابتدا سهم صادرات درون منطقه‌ای اکو نازل است و به جز نیمی از اعضا با اندازه تجارت کم، غالب صادرات اعضا با شرکای فرامنطقه‌ای صورت می‌گیرد، روند آن در دو دهه گذشته نوسانی بوده و بهبود نداشته است. بدین ترتیب، افزایش سهم اکو در صادرات جهانی هم‌زمان با کاهش سهم صادرات درون منطقه‌ای اکو گویای آن است که حداقل طی دوره ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۲م، کاهش در شدت روابط تجاری اکو به توسعه صادرات جهانی آن انجامیده است (ایجاد تجارت). با فرض ثابت بودن تقاضای جهانی یا برابری نوسان‌های آن در داخل و خارج منطقه و ثبات دیگر شرایط، کاهش شدت روابط تجاری در اثر کاهش صادرات درون منطقه‌ای توأم با افزایش سهم اکو در صادرات جهانی، نشانه وقوع ایجاد تجارت است. طی دوره، دامنه سهم صادرات درون منطقه‌ای حداقل ۶/۹ درصد در سال ۲۰۱۰م و حداکثر ۱۲/۱۲ درصد در سال ۲۰۲۰م بوده است. بدین ترتیب، دامنه سهم صادرات درون منطقه‌ای کم ارزیابی می‌شود.

۵. با وجود گذشت چهار دهه از شکل‌گیری اکو، اثرگذاری این سازمان در شکل‌گیری تجارت درون منطقه‌ای اکو بسیار ناچیز بوده است. در واقع، واقعیات

تجارت حکم می‌کند جریان تجارت درون و فرامنطقه‌ای مبنا و منطق محکم نظری داشته باشد. با وجود افزایش سهم صادرات جهانی اکو از ۱/۳۴ به ۲/۰۴، در ابتدا و انتهای دوره مورد مطالعه، همچنان سهم سازمان از صادرات جهانی بسیار کم است. همچنین، سهم صادرات درون منطقه‌ای حداقل و حداکثر ۶/۹ و ۱۲/۱ درصد در دوره مورد مطالعه، به مراتب کمتر است. برای آنکه هر دو شاخص توسعه صادرات به جایگاه مناسبی دست یابد، لازم است اقتصاد و تجارت فراگیر منطقه‌ای قوی و پایدار بنیان نهاده شود. بی‌تردید دستیابی به آن بنیان، الزام‌های اساسی نیاز دارد.

آنچه از همگرایی تجارت درون منطقه‌ای اعضای اکو با محوریت ترکیه نتیجه می‌شود این است که بسیاری از اعضای اکو با اندازه اقتصادهای متنوع کوچک تا بزرگ با تجارت زیادتر (اقتصاد باز) توسعه روزافزون طی دوره مطالعه داشته‌اند و از تمام قطب‌های بزرگ و شرکای تجاری اصلی جهانی (جهان غرب: آمریکا و اتحادیه اروپا، جنوب شرق آسیا: ژاپن و کره و اخیراً چین) و منطقه‌ای بالاترین بهره‌برداری را داشته‌اند. در این بین، توسعه اقتصادی - تجاری ایران در دهه ۲۰۱۰م عقبگرد معناداری داشته و با محدودیت تجارت، به تجارت با منطقه اکتفا کرده است. در این میان، شکاف توسعه، به‌ویژه توسعه صادرات با اقتصاد بزرگ اکو، ترکیه، از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱م تعمیق یافته است.

۴.۵.۲. همگرایی تجارت (صادرات) و شاخص شدت تجارت ایران با اکو

۱. صادرات کالایی ایران به جهان از ۲۳/۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۱م، به ۱۰۸/۶ و ۷۵/۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م، با شاخص عملکرد ۴۵۴ و ۳۱۴/۲ با رشد سالانه ۱۶/۳ و ۵/۶ درصد، به شدت بی‌ثبات و پرنوسان بود و در دهه ۲۰۱۰م رو به تنزل گذاشت. با شیوع کرونا (کووید-۱۹) در سال ۲۰۲۰م، ضربه دیگری بر آن وارد شد. بنابراین، سهم ایران از صادرات جهان از ۰/۳۹ درصد در سال ۲۰۰۱م، به ۰/۷۲ و ۰/۳۴ درصد در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م فراز و فرود داشت.

۲. صادرات درون منطقه‌ای ایران به اکو از ۷۴۰/۵ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱م، به ۴/۱۴ و ۱۰/۶۷ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م با شاخص عملکرد ۵۵۹/۵ (۵/۶ برابر) و ۱۴۴۱/۹ (۱۴/۴ برابر) و نرخ رشد سالانه ۱۸/۸ و ۱۴/۳ درصد روبه افزایش گذاشته است. سهم صادرات درون منطقه‌ای ایران با اکو، از

- ۳/۱ درصد در سال ۲۰۰۱م به ۳/۸ و ۱۴/۲ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م صعودی بوده است. طی این دو دوره، رشد صادرات ایران با اکو (۱۸/۸ و ۱۴/۳ درصد) در مقایسه با رشد صادرات جهانی ایران (۱۶/۳ و ۵/۹ درصد) پرشتاب‌تر بود. بنابراین، صادرات درون منطقه‌ای ایران با کشورهای عضو اکو، به‌ویژه در دو سال ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱م، به‌شدت گسترش یافته است. در این دو سال، با تشدید تحریم‌ها توأم با شیوع کووید ۱۹، صادرات کالایی ایران به جهان به‌شدت کاهش، و صادرات درون منطقه‌ای ایران با اکو، به‌شدت افزایش یافته است.
۳. شاخص شدت صادرات ایران با اکو از ۷/۹۷ واحد در سال ۲۰۰۱م به ۵/۳۰ و ۴۱/۸ واحد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م تا ۰/۶۶ و ۵/۲۴ برابر پرنوسان و رو به افزایش بود. اما، سهم ایران از صادرات جهانی از ۰/۳۹ درصد در سال ۲۰۰۱م به ۰/۷۲ و ۰/۳۴ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱م تغییر کرد که گویای کاهش در سال ۲۰۲۱م است. طی دوره، افزایش سهم صادرات ایران با اکو توأم با کاهش به‌شدت زیاد رشد صادرات جهانی ایران سبب شد که با وجود بهبود شاخص شدت صادرات، توسعه صادرات جهانی ایران هماهنگ و هم‌سو با آن رخ ندهد (به‌مثابه انحراف تجارت) ۱.
۴. هرچند در ابتدای دوره عمده صادرات ایران با شرکای فرامنطقه‌ای صورت می‌گرفت و سهم صادرات ایران با اعضای اکو در سطح پایینی قرار داشت، طی دوره تا سال ۲۰۲۱م ارزش صادرات ایران با اعضای اکو تا ۱۴/۴ برابر و سهم تا ۵/۲۴ برابر به‌شدت رو به افزایش گذاشت. کاهش چشمگیر سهم ایران از صادرات جهانی هم‌زمان با افزایش سهم صادرات ایران با اکو، به‌ویژه در دو سال ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱م، گویای آن است که حداقل طی دوره، افزایش شاخص شدت صادرات ایران با اکو نه‌تنها به افزایش در صادرات جهانی ایران منجر نشد، بلکه سهم ایران از صادرات جهان رو به افول گذاشته است (به‌مثابه انحراف تجارت). در اصل، توسعه صادرات درون منطقه‌ای برای هر کشوری موقعی مطلوب است که به توسعه صادرات جهانی منجر شود (ایجاد تجارت)، حال آنکه خلاف آن رخ داده است.

۱. نظر به اینکه مفهوم انحراف تجارت با فرض سیاست تجاری تبعیضی (ترجیحی) شکل می‌گیرد، به‌کارگیری این مفهوم در خصوص کشوری فاقد ترجیح خالی از اشکال نیست. بنابراین، از مفهوم «به‌مثابه انحراف تجارت» استفاده شده است.

۵. جمع‌بندی نتایج

ارزیابی یکپارچگی اقتصادی- تجاری سازمان همکاری اقتصادی اکو از ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م نشان می‌دهد:

۱. همگونی و تجانس درآمد سرانه اعضای اکو در مقیاس منطقه‌ای طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱م به‌طور معناداری مشهود است، چراکه همگونی و همسان‌شدن درآمد سرانه با محوریت ترکیه (عدد ۱۰۰)، در ابتدا (۲۰۰۰م) و انتهای دوره (۲۰۲۱م) برای قزاقستان، آذربایجان، تاجیکستان و قرقیزستان به‌طور چشمگیری بهبود یافته است که همگونی و تجانس درآمد سرانه در این بین را تأیید می‌کند. بنابراین، همگونی و تجانس درآمد سرانه برای بسیاری از اعضای اکو تأیید می‌شود و تا حد امکان واگرایی در درآمد سرانه مشاهده نمی‌شود. شاخص همگونی تولید سرانه منطقه‌ای گویای آن است بیشترین تجانس تولید سرانه منطقه‌ای در بیش از نیمی از اعضای اکو رخ داده است.

۲. از ارزیابی شرکای تجاری طبیعی اکو نتیجه می‌شود تجارت درون منطقه‌ای دوجانبه و متقابل اکو ناچیز است. جریان تجارت دوجانبه موجود، گویای آن است که اعضای اکو شرکای تجاری طبیعی متقابل یکدیگر محسوب نمی‌شوند. در این بین، به دلایل محدودیت شرکای تجاری فرامنطقه‌ای، در توسعه تجارت با همسایگان، ایران تنها با ترکیه شراکت تجاری صادراتی دارد. نظر به ناهمگونی و عدم تجانس و ناهمسانی نسبی اندازه صادرات و واردات اعضای اکو و ایران، امکان توسعه تجارت درون منطقه‌ای زیاد و هم‌پای اقتصادهای بزرگ با درآمد سرانه بالا میسر نیست، مگر آنکه در بلندمدت ایران با درآمد فعلی کم در مسیر رشد زیاد قرار گیرد و اندازه اقتصاد و درآمد سرانه ایران تا چند برابر اندازه فعلی افزایش یابد. متعاقباً، تجارت خارجی و تجارت با اعضای اکو گسترش می‌یابد و متنوع‌تر می‌شود.

۳. با وجود گذشت ۴ دهه از شکل‌گیری اکو، اثرگذاری این سازمان در شکل‌گیری تجارت درون منطقه‌ای اکو ناچیز بوده است. در واقع، با وجود افزایش سهم صادرات جهانی اکو از ۱/۳۴ به ۲/۰۴ در ابتدا و انتهای دوره، همچنان سهم سازمان از صادرات جهانی کم است. سهم صادرات درون منطقه‌ای حداقل و حداکثر ۶/۹ و ۱۲/۱ درصد طی دوره مورد مطالعه، به مراتب کمتر است. برای آنکه هر دو شاخص توسعه صادرات به جایگاه مناسب دست یابد، لازم است رشد و توسعه اقتصادی و تجارت فراگیر منطقه‌ای قوی و پایدار بنیان نهاده شود.

- بی‌تردید دستیابی به آن بنیان به الزام‌های اساسی نیاز دارد.
۴. آنچه از همگرایی تجارت درون منطقه‌ای اعضای اکو با محوریت ترکیه نتیجه می‌شود این است که بسیاری از اعضای اکو با اندازه اقتصادهای متنوع کوچک تا بزرگ با تجارت زیاد (اقتصاد باز) شاهد توسعه روزافزون در ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۱ م بوده‌اند و از تمام قطب‌های بزرگ و شرکای تجاری اصلی جهانی (جهان غرب: آمریکا و اتحادیه اروپا، جنوب شرق آسیا: ژاپن و کره و اخیراً چین) و منطقه‌ای بالاترین بهره‌برداری را به‌عمل آورده‌اند. در این بین، توسعه اقتصادی - تجاری ایران در دهه ۲۰۱۰ م عقبگرد معناداری داشته و با محدودیت تجارت، به تجارت با منطقه اکتفا کرده است. شکاف توسعه، به‌ویژه شکاف توسعه صادرات، با اقتصاد بزرگ عضو اکو، ترکیه، از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱ م بیشتر و بیشتر شده است.
۵. صادرات درون منطقه‌ای ایران به اکو از ۷۴۰/۵ میلیون دلار در سال ۲۰۰۱ م به ۴/۱۴ و ۱۰/۶۷ میلیارد دلار در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م با شاخص عملکرد ۵۵۹/۵ (۵/۶ برابر) و ۱۴۴۱/۹ (۱۴/۴ برابر) و نرخ رشد سالانه ۱۸/۸ و ۱۴/۳ درصد رو به افزایش گذاشته است. سهم صادرات درون منطقه‌ای ایران با اکو، از ۳/۱ درصد در سال ۲۰۰۱ م به ۳/۸ و ۱۴/۲ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م صعودی بوده است. طی این دو دوره، رشد صادرات ایران با اکو (۱۸/۸ و ۱۴/۳ درصد) در مقایسه با رشد صادرات جهانی ایران (۱۶/۳ و ۵/۹ درصد) پرشتاب‌تر بود. بنابراین، صادرات درون منطقه‌ای ایران با کشورهای عضو اکو، به‌ویژه در دو سال ۲۰۲۰ و ۲۰۲۱ م، به‌شدت گسترش یافته است. در این دو سال، با تشدید تحریم‌ها توأم با شیوع کووید ۱۹، صادرات کالایی ایران به جهان به‌شدت کاهش، و صادرات درون منطقه‌ای ایران با اکو، به‌شدت افزایش یافته است.
۶. هر چند در ابتدای دوره عمده صادرات ایران با شرکای فرامنطقه‌ای صورت می‌گرفت و سهم صادرات ایران با اکو در سطح پایینی قرار داشت، تا سال ۲۰۲۱ م ارزش صادرات ایران با اکو تا ۱۴/۴ برابر و سهم تا ۵/۲۴ برابر به‌شدت رو به افزایش گذاشته است. شاخص شدت صادرات ایران با اکو از ۷/۹۷ واحد در سال ۲۰۰۱ م به ۵/۳۰ و ۴۱/۸ واحد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م تا ۰/۶۶ و ۵/۲۴ برابر پرنوسان و روبه افزایش بود. باین‌حال، سهم ایران از صادرات جهانی از ۰/۳۹ درصد در سال ۲۰۰۱ م، به ۰/۷۲ و ۰/۳۴ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۱ م تغییر کرده است که گویای کاهش در سال ۲۰۲۱ م است. طی دوره، افزایش سهم صادرات ایران با اکو توأم با کاهش به‌شدت بالای رشد صادرات

جهانی ایران سبب شد که با وجود بهبود شاخص شدت صادرات، صادرات جهانی ایران هماهنگ با آن رخ ندهد (به‌مثابه انحراف تجارت).
 ۷. مهم‌ترین دلیل عدم توسعه تجارت درون منطقه‌ای، سطح نازل توسعه‌یافتگی تجارت و ساختار ضعیف صادراتی ایران بوده است. در این شرایط، امکان توسعه تجارت، به‌ویژه تجارت درون منطقه‌ای درون‌زا و پویای چشمگیر میسر نخواهد بود. توسعه تجارت درون و فرامنطقه‌ای ایران در نگرشی کلی نیازمند پیش‌نیازهایی است: نخست، اصلاحات سیاستی کلان برای ثبات محیط اقتصاد کلان ایران با محوریت رشد و توسعه پایدار و فراگیر و کاهش خطرها با محوریت درصد تورم و کنترل تکانه‌های غیراقتصادی؛ دوم، اصلاحات در سیاست تجاری ایران با هدف‌گذاری برچیدن موانع تجاری غیرتعرفه‌ای و ثبات بخشی توأم با منطقی‌سازی تعرفه‌ها؛ سوم، شناسایی شرکای تجاری طبیعی درون و فرامنطقه‌ای ایران، در شرایط ایستا و پویای بلندمدت و چشم‌انداز توسعه تجارت پایدار فراگیر، به‌ویژه توسعه صادرات صنایع کارخانه‌ای اشتغال‌زا، و متعاقباً دانش‌بنیان؛ چهارم، تحولات ساختاری در تجارت کالا و خدمات ایران با هدف ارتقای مزیت نسبی و دستیابی به مزیت‌های رقابتی با محوریت صنایع اشتغال‌زای ارزآور و متعاقباً دانش‌بنیان و توسعه انواع خدمات از جمله گردشگری.

تعارض منافع

این مقاله مشمول هیچ گونه تعارض منافع نیست.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در تألیف این مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند.

اصول اخلاقی

نویسندگان در انتشار این مقاله، به‌طور کامل از اخلاق نشر، از جمله سرقت ادبی، سوءرفتار، جعل داده‌ها یا ارسال و انتشار دوگانه پرهیز داشته‌اند؛ منفعت تجاری در این راستا وجود ندارد. این مقاله حاصل تحقیقات خود نویسندگان است و اصالت محتوای آن را اعلام داشته‌اند.

دسترسی به داده‌ها

در صورت نیاز به اطلاعات بیشتر در خصوص نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مقاله، با نویسنده مسئول مکاتبه فرمایید.

قدردانی

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، به‌دلیل مساعدت در انجام‌دادن این پژوهش قدردانی به‌عمل آورند.

منابع

- حسینی، م. ع. (۱۳۸۶). آثار ترتیبات تجاری ترجیحی در بین کشورهای عضو آکو بر توسعه تجارت ایران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۴۳۱ ص.
- حسینی م، ع، بزرگی و. (۱۳۸۱). «شرکای منطقه‌ای ایران و امکان تشکیل هسته مرکزی یک هم‌پیوندی منطقه‌ای». *پژوهشنامه بازرگانی*. ۲۳(۶): ۱-۳۶.
- حسینی م، هومن ت. (۱۳۸۶). «مطالعه تطبیقی شاخص‌های اقتصاد کلان بین‌الملل کشورهای آکو در فرایند منطقه‌گرایی». *دانش و توسعه*. ۲۳(۶): ۱-۳۶.
- Asian Development Bank (2022). "Integration Indicators technical notes". <https://aric.adb.org>. (Accessed on: 20/08/2023)
- Helpman E. (1987). Imperfect competition and international trade: Evidence from fourteen industrial countries. *Journal of the Japanese and International Economies*. 1: 62-81.
- Hoekman B, Schiff M. (2002). "Benefiting from regional integration". *Development, Trade and the WTO*. Washington, D.C: The World Bank.
- Johnson HG. (1965). "An economic theory of protectionism, tariff bargaining, and the formation of customs unions". *Journal of Political Economy*. 256-283.
- Krugman P. (1996). *Development, Geography and Economic Theory*, Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lipsey RG, Lancaster K. (1956). "The General Theory of The Second Best". *Review of Economic Studies*. October: 33-49.
- Jagdish B. (1996). "The theory of preferential trade agreement: Historical evolution and current trends". *The American Economic Review*. 86(2): 82-87.
- Meade J. (1955). *The Theory of Customs Unions*. Amsterdam: North-Holland.
- Salvatore D. (2007). *International Trade*. 9th ed., New York McGraw-Hill.
- Sheila P. (2000). *Regionalism among Developing Countries*. Macmillan Press LTD. Overseas Development Institute. London.
- UNCTAD (1995-2022). *Handbook of International Trade and Development Statistics 1994-2022*. New York: UN Publications. www.UNCTAD.Org.
- Viner J. (1953). *The customs union issue*. New York: The Carnegie Endowment for International Peace.
- World Bank (2023). <https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/Popular-Indicators#WorldDevelopmentIndicators>.
- (2022). *World Development Indicators Database 1998- 2021*. WB, www.worldbank.org/Data/
- (2001). *Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report*. New York: Oxford University Press.

- (2000). *Trade Blocs: A World Bank Policy Research Report*, New York: Oxford University Press.
- World Trade Organization (WTO) (2022). "World Trade Report 2022". <http://www.wto.org>.
- WTO ITC UNCTAD. (2022). World Tariff Profiles. 8-25. www.wto.org/statistics.